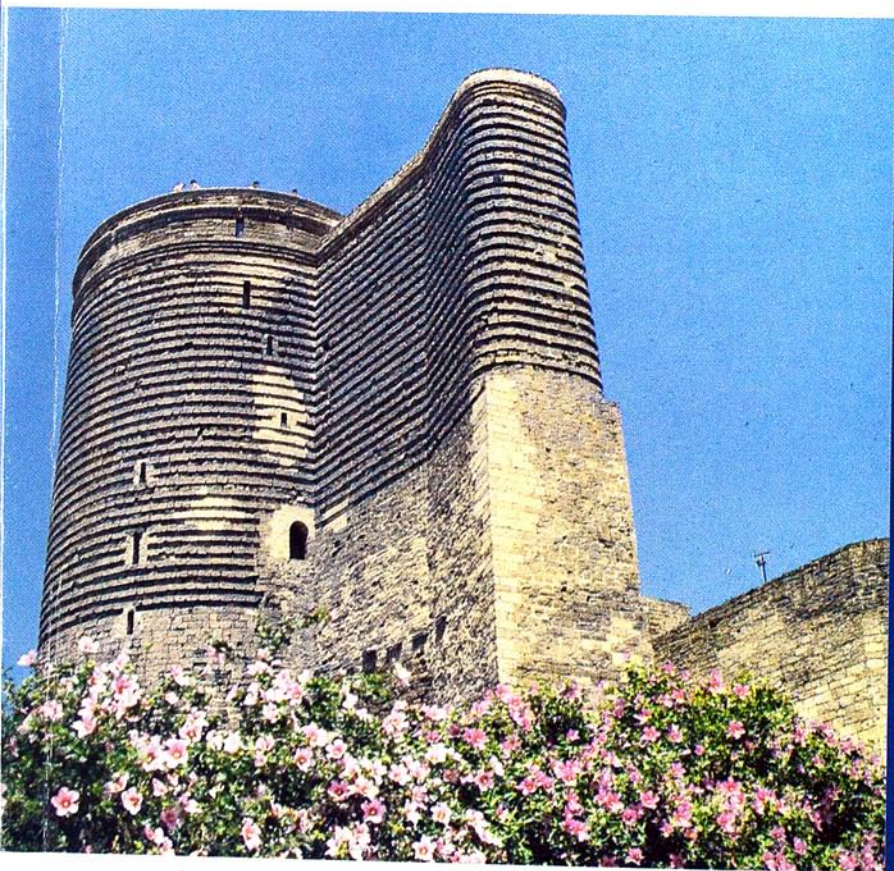

HİDAYƏT

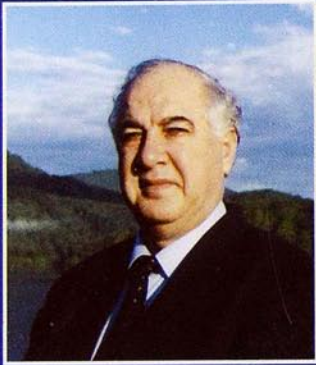
ƏZİZ ƏLİYEV

Odlar Yurdunun
və dağlar diyarının
iftixarı

HİDAYƏT

ƏZİZ ƏLİYEV

XX əsrdə xalqımızın üç görkəmli
dövlət və ictimai-siyasi xadimi
Azərbaycandan kənardan: Əliyev-
yevləri ilə də tarixin yaddaşına
dədi kəkk olunublar: Nəriman Nə-
zimanov, Əziz Əliyev və Heydər
Əliyev.

... Mən Dağıstanda çox yüksək
səviyyəli, maraqlı tədbirlərdə iştirak
etməyə qismət olub. Amma Na-
has qələdə keçirdiyim iki gündə heç
vaxt unutmayacağam: Şeyx Səmi-
lin 200 illiyi, Əziz Əliyevin 100
illiyi yubileylərini! Bu bayramlar
yalnız yüksək səviyyəli təşviqat
dövlət tədbirləri deyil, el gənliyi
idi, Dağıstanın bütün xalqları-
nın bir iki oğula kədərləndirən
kətinin təntənəsinin ifadəsiydi.

H. Orucov

92 f - 2065 - 335
92 f - 2065 - 727

**Odlar Yurdunun
və dağlar diyarının**

iftixarı

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

BAKI-2007

Redaktor – Musa Ələkbərli

Rəssam – Arif Hüseynov

Hidayət. «Odlar Yurdunun və dağlar diyarının iftixarı»

Bakı, «Əbilov, Zeynalov və oğulları» Nəşriyyat-Poliqrafiya Evi, 2007. 73 səh.

Kitab Azərbaycanın böyük oğlu, görkəmli ictimai-siyasi və dövlət xadimi Əziz Əliyevin ömür yolu, onun ölkəmizdə gördüyü böyük işlər, çoxsahəli fəaliyyəti ilə yanaşı, Cənubi Azərbaycanda və Dağıstanda əvəzsiz xidmətlərindən bəhs edir.

İSBN 5-87459-005-6

© Əbilov, Zeynalov və oğulları», 2007
© Orucov H., 2007

Yığılmağa verilib 01.12.06. Çapa imzalanıb 12.12.06.
Ofset çapı. Sayı 500 əd.

Hədiyyə olunur

«Əbilov, Zeynalov və oğulları» Nəşriyyat-Poliqrafiya Evi,
AZ 1009, Bakı, Azərbaycan, M.İbrahimov 43
Tel +99412 4973623
E-mail: azs@azdata.net

Düz on il bundan öncə, 1996-cı ilin payızında «Qurucu Əziz» adlı yazım çap olundu. Həmin yazıda Əziz Əliyevin mənalı həyatının, müdrik fəaliyyətinin əsas məqamları, o cümlədən Dağıstanla bağlı xilaskarlıq missiyası ümumi şəkildə əksini tapmışdı. "Qurucu Əziz" mətbuatda Azərbaycan və rus dillərində çap olundu və fikrimcə, bu böyük şəxsiyyət haqqında hələlik ən səmali əsər tanınmış şair-publisist Tahir Taliblənin "Əziz Əliyev: dövrü, həyatı, şəxsiyyəti" kitabına ön söz kimi daxil edildi. Tahir həmin kitaba yazdığı "Müəllifdən" başlıqlı qeydlərində deyir: "Həmişə ürəyimdə sevgisi olan Əziz Əliyevin həyatından kitab yazmağı mənə Dövlət müşaviri, yazıçı Hidayət Orucov tövsiyə elədi. Şərəfli bir ömrə həsr olunmuş bu məsuliyyətli işin qiymətini isə, söz yox ki, oxucular verəcək".

Bu mövzuda kitabı, açığını deyim, özüm yazmaq istəyirdim. Ancaq xidməti işlərimin başımdan aşması buna imkan vermirdi. Çox düşünüb-daşınandan sonra Tahiri dəvət edib fikirlərimi söylədim, geniş söhbət apardım. Tahir arxivdə işlədi, Əziz Əliyevi yaxından tanımış, onunla birgə işləmiş insanlarla görüşdü. Əlyazması hazır oldu, mənim redaktəmlə, yüksək tirajla nəşr edildi, geniş əks-səda doğurdu, sonra rus dilinə çevrildi və nəşr olundu.

Amma bu böyük insanın həyat və fəaliyyətinin Dağıstan dövrü ilə sonrakı tanışlığın yaratdığı fikir, hiss, duyğu və təəssürat məni yenidən Əziz Əliyev və Dağıstan mövzusunda qaytardı, «Əziz Əliyev Dağıstanda» yazısı dünyaya gəldi. Daha sonra bu böyük Qurucunun Cənubi Azərbaycandakı unudulmaz fəaliyyətindən yeni məqamlar aşkarlandı və qələmə alındı.

İndi XX əsr Azərbaycan tarixində özünəməxsus, əvəzsiz yeri olan Əziz Əliyevin anadan olmasının 110 illiyi tamam olur. Ona görə də bu görkəmli İNSANIN bənzərsiz ömür yolu, fəaliyyəti, mühiti barədə qeydlərimi Azərbaycanın və Dağıstanın çağdaş oxucularına çatdırmaq istədim.

XX əsrdə xalqımızın üç görkəmli dövlət və ictimai-siyasi xadimi Azərbaycandan kənardakı fəaliyyətləri ilə də tarixin yaddaşına əbədi həkk olunublar: **Nəriman Nərimanov, Əziz Əliyev və Heydər Əliyev.**

Nəriman Nərimanovun Kremldəki qısa müddətli yüksək vəzifəsi ona o vaxtadan sidq-ürəkdən xidmət etdiyi quruluşun təzadlarını, qeyri-insani, antihumanist mahiyyətini apaydın aşkarladı, etirafı və etirazı güc gələndə, kükrəyəndə hələ də müəmmalı qalan səbəb üzündən həyatla vidalaşmalı oldu.

Əziz Əliyevin taleyi də öz soydaşından az fərqləndi. «**Bütün dövrlərin səhiyyə komissarı**» kimi tanınan, Azərbaycan K(b)P MK-nın üçüncü katibi vəzifəsindəki yüksələn görkəmli dövlət qurucusu və ictimai-siyasi xadim XX əsrin ən müdhiş, ən dəhşətli illərində Dağıstana rəhbərlik edərək bu qədim dağlar diyarını və Azərbaycanı faşist istilasından qorudu, sonra mərkəzə «məsul işə» göndərildi, daha sonra Bakıya qaytarıldı, yenə yüksək vəzifəyə təyin edildi və ... respublikanın rəhbəri seçilməyi qaçılmaz olanda mövcud sistemin «profesional» repressiya mexanizmləri işə düşdü.

Həmin sistemin Heydər Əliyevlə bağlı «tarixi səhvi» isə bu nadir dövlət xadiminin, dahi şəxsiyyətin Sov. İKP MK Siyasi bürosuna üzv seçilməsindən, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təsdiq edilməsindən xeyli qabaq – hələ 1969-cu ildə, onun Azərbaycanın yüksək rəhbərliyinə gəlməsinin qarşısını ala bilməməsi ilə bağlı olmuşdu. Heydər Əliyev özünün sədr olduğu və geniş məruzə ilə çıxış etdiyi ilk plenumdaca dövlət və partiya orqanlarının fəaliyyətindəki ciddi nöqsanları, korrupsiya, vəzifə səlahiyyətlərini aşma, vəzifəsindən sui-istifadə hallarını açıqladı, totalitar sovet rejiminin tarixində ilk dəfə olaraq bu rejimin astar üzünü çevirdi, mövcud gerçəkliyin o vaxtadan dilə gətirilməsi mümkün olmayan mən-

filiklərini dünyaya bəyan etdi. Nəhəng ölkənin ən yüksək vəzifələr «eşalonu»nda qeyri-adi zəkası, mahir təşkilatçılığı, idarəetmə sisteminin qlobal problemlərindən başlamış, kiçik detallarınacan hər şeyi dərinədən bilməsi onu yenidən dünyaya tanıtdırdı və həmin mövcud sistem üçün yeni «təhlükə» yaratdı: proseslər elə getsəydi, yaxın vaxtlardaca onun SSRİ-nin birinci vəzifə kürsüsündə fəaliyyət göstərməsi qaçılmaz olacaqdı. Dərhal sınınmış repressiya mexanizmləri hazırlandı və işə düşdü, nəticə etibarilə müəyyən dövr üçün (1987-1992-ci illər) Heydər Əliyevin taleyi Əziz Əliyevdən az fərqləndi.

Yeniyyətlik, bəlkə də uşaqlıq çağlarımdan Dağıstan, onun tarixi, xalqları, mədəniyyəti, əlbəttə, ilk növbədə qan yaddaşımızın məğrur, alınmaz qalası Dərbənd məni hədsiz dərəcədə maraqlandırır, səmimiyyətlə, doğmalarıla özünə çəkib. Bunun səbəbi nəydi – ulularımızın ruh çağırışımı, harayımı, yazıçı ömrünün başlanğıcımı, - deyə bilmərəm, bircə onu bilirəm və yerli-yataqlı xatırlayıram ki, Zəngəzurun kiçik bir yarıaran, yarıdağ kəndinin kitabxanasında bu mövzu ilə bağlı, cəmiyi iki-üç adda olan ədəbiyyatı, qonşu Ordubadın kitab mağazasından aldığım kitabları oxuduqca özünəməxsus keçmiş, milli-mənəvi özgürlüyü olan bu diyar getdikcə məni özünə daha çox cəlb edib, düşündürüb.

İzləri mənim nəslimin də uşaqlığından və yeniyyətlik çağlarından keçən 41-45 müharibəsini, faşizmin müxtəlif bölgələrdə törətdiyi cinayətləri, eyni zamanda müqavimət və müdafiə hərəkətini öyrənmək bizim nəslin övladlıq borcu olduğundan Dağıstanın o illərindən də yan ötmək olmazdı. Şeyx Şamilin və Hacı Muradın, Mahmudun və Yetim Eminin, Dərbəndin basılmaz azərbaycanlı generallarının, igid cəngavərlərinin varisləri ikinci dünya savaşının ağır günlərində necə yaşayıblar, necə vuruşublar? Məhz həmin illərin salnaməsini vərəqlədikcə **sonralar həmişə məni maraqlandıracaq görkəmli bir şəxsiyyətin, böyük insanın, müdrik rəhbərin – Əziz Məmmədkərim oğlu Əliyevin adına rast gəldim. Müharibənin ən məşəqqətli illərində faşizmlə üz-üzə dayanmış bu şəxsiyyət içində çox suallar doğurdu: necə oldu ki, yüzəcn xalqın yaşadığı mürəkkəb bir diyara belə bir ağır vaxtda rəhbər Azərbaycan oğlu seçildi? Bu qədər təcrübə, yetkinlik, qətiyyət, humanizm bir insanda necə cəmləşmişdi? Oxuduğu məktəblər, keçdiyi mərhələlər, müəllimləri?...**

Bu sualların cavabı o əziz insanın öz həyatındadır.

Əziz Əliyev yüz on il bundan qabaq qədim İrəvan xanlığının Hamamlı kəndində dünyaya göz açıb. Atası Məmmədkərim kişi sadə, ziyalı, müdrik təfəkkürlü insan olub. Əziz uşaq olanda İrəvana, Təpəbaşı məhəlləsinə köçüblər. Ailələri ciddi ehtiyac içində yaşasa da, oğlunu İrəvan gimnaziyasına (Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra M.F.Axundov adına orta məktəb adlandırıldı və səksən səkkizinci ilin sonunacan – İrəvandan və bu gün Ermənistan adlandırılan respublikadan azərbaycanlılar son nəfərinədək qovulanacan fəaliyyət göstərdi) qoyur.

Əziz gimnaziyanın ilk siniflərindən əla qiymətlərlə oxuyur. Ailəsinin maddi məhrumiyyət və çətinliklərini uşaqlıq çağlarından öz həyatında duyan, yaşayan balaca Əzizin xarakteri məhz o vaxtlardan formalaşmağa başlayır, həyatın sərt və amansız axarı qarşısında erkən yaşlarından mətinləşir, müdrikləşir.

Sonralar gimnaziya illərini xatırlayaraq tərcümeyi-halında Əziz Əliyev belə yazırdı: «8 yaşından rus-tatar məktəbinə daxil olmuş, İrəvan gimnaziyasında təhsilimi davam etdirmişəm. Bütün təhsil illərində həmişə əla qiymətlərlə oxuduğumdan təhsil haqqı verməkdən azad olmuşam. Əslində heç təhsil haqqı verməyə imkanımız da olmayıb. Gimnaziyanın VI sinfində oxuyarkən ailəni dolandırmaq, anamı və kiçik qardaşımı saxlamaq üçün axşamlar şagird hazırlamaqla pul qazanmışam».

Yeniyyətlik çağlarından bu cür çətinliklərə qatlaşaraq nəhayət, 1917-ci ildə Əziz Əliyev gimnaziyanı qızıl medalla bitirir və həmin il H.Z.Tağıyevin maddi köməyi ilə Peterburqa gedir, Hərbi Tibb Akademiyasına daxil olur. Yeniyyətmə, gənc Əziz Əliyevin həm indi, həm də o dövr üçün qeyri-adi sayılacaq prinsipliliğini, mübarizliyini anadan olmasının 100 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yubiley gecəsində Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev xüsusi vurğulayaraq demişdi: «**O lap əvvəldən qeyri-**

adi insan idi. Tərcümeyi-halına diqqət yetirin. İrəvanda rus gimnaziyasında təhsil almaq və oranı qızıl medalla bitirmək, gənc ikən Hacı Zeynalabdin Tağiyevə müraciət etmək, ondan bu köməyi almaq və bütün dünyada məşhur olan Hərbi Tibb Akademiyasında təhsil almaq üçün Peterburqa getmək – gənclik illərində bunu heç də hər kəs bacarmazdı. Heç də hər kəs bu qədər məqsədyönlü ola bilməzdi. Başqa sözlə, bu qeyri-adi, istedadı ilahidən gələn insan özünün məqsədyönlülüüyü, fədakarlığı, zəhmətçevərliyi, birləklərə can atması sayəsində çox şey qazanmış, hər-tərəfli insani keyfiyyətlər əldə etmişdir».

Əziz birinci kursu bitirəndə İrəvanda andronikçilər ağalığı edirdi, azərbaycanlılar ölümlə hədələ-nirdi, qətlərin, basqınların ardı-arası kəsilmirdi. Yenə də qaçqınlıq, yenə də didərginlik. Məmməd-kərim kişinin ailəsi, on minlərlə soydaşı kimi, doğ-ma yurddan, gənc Əziz isə, üstəlik, Peterburq Hərbi Tibb Akademiyasından ayrılmaq məcburiy-yyətində qalır, Şərura, Şahtaxtı kəndinə köçür. Daş-naklar Naxçıvana ayaq açıdıqdan sonra qanlı qır-ğınlar başlayır. Qan-qadadan canını qurtaran ailə bu dəfə Cənubi Azərbaycana, Ərəblər kəndinə pə-nah aparır. Qoca Naxçıvan daşnaklardan təmiz-ləndikdən sonra yenə Şahtaxtıya qayıdırlar. Əziz bu illərdə valideynlərini itirir, Arazın bu tayında da, o tayında da həkim məntəqələrində çalışır, ai-ləsinə çörək pulu qazanır.

Sonra Bakı... Xalq Komissarları Sovetində ki-çik kargüzarlıq işi, eyni zamanda Azərbaycan Tibb İnstitutunda tələbəlik...

Yüz əlli ildən çoxdur ki, erməni təcavüzkarları «Dənizdən-dənizə», türksüz, monoetnik «Böyük Ermənistan» yaratmaq məqsədi ilə ağır cinayətlər törədir, mərhələ-mərhələ soyqırımları həyata keçir-riirlər. **Əziz Əliyevin uşaqlıq və ilk gənclik çağları üç dəfə belə ağır, dözülməz ayların, illərin şahidi ol-muşdur. Hələ 1905-ci ildə canilər İrəvan quberniya-sında yüzdən çox Azərbaycan kəndini dağıtmış, yan-dırmış, minlərlə insanı qətlə yetirmişdilər. Şəhərdəki qətlər, qarətlər saya-hesaba gəlmirdi. 1914-cü ildə**

erməni silahlı dəstələri İrəvan-Naxçıvan, Naxçıvan-Zəngəzur, Zəngəzur-Qarabağ istiqamətlərində soy-daşlarımızı qırmaq, yaxud silah gücünə qovmaq, bu yerlərdə erməniləri məskunlaşdırmaq planını sistem-li şəkildə həyata keçirirdilər. Cinayətlər çar Rusiya-sı imperiyasının süqutundan sonra, 1918-ci ildə xü-susilə dəhşətli oldu, ağıla və insanlığıasığmaz miqyas aldı. Təkcə İrəvan quberniyasında 211 kənd yandı-rıldı. Bölgədə bolşevizmin bərqərar olması adı altın-da soydaşlarımıza qarşı soyqırımı siyasəti 1919-1920-ci illərdə də davam etdirildi. Buna görə də İrə-
van quberniyasında azərbaycanlıların sayı 1916-cı ildə (1905, 1914 soyqırımlarından sonra!) 373582 nəfər olduğu halda, 1920-ci ilin noyabrında cəmi 12 min nəfər qalmışdı. Ümumiyyətlə, 1905-1920-ci il-lərdə indiki Ermənistan ərazisində minə yaxın azər-baycanlı kəndi dağıdılmış, əhalisi qılıncdan keçiril-mişdi. Bu soyqırımlar təkcə Azərbaycanın bir bölgə-sində – İrəvan şəhərində və ətrafında törədilmişdi. Bəs Zəngəzurda, Qarabağda, Bakıda, Gəncədə, Şa-maxıda, Göycədə, Qarsda... Buna oxşar, bundan da dəhşətli cinayətlər? Tarixi qaynaqlar göstərir ki, təkcə iyirminci əsrdə bir milyona yaxın azərbaycan-lı ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə öldürülmüş, mil-yon yarımından çox soydaşımız indiki Ermənistan ərazisindən qovulmuşdur. 1918-ci il Batum müqavi-ləsinə görə, cəmi 9 min kv.km. ərazisi olmuş Ermə-nistan bu gün 40 min kv.km. tarixi Azərbaycan tor-paqlarını öz nəzarəti altına almışdır.

Əzizin uşaqlığı, yeniyetməliyi, ilk gənclik çağla-rı belə kəşməkəşli, çətin, mürəkkəb, idarəolunmaz ictimai-siyasi proseslərlə, irticalarla, soyqırımları ilə üzleşdi. ÖMRÜN İLK VAXTLARININ BELƏ TƏRCÜMEYİ-HALİ İNSANI YA DAHİ ELƏYƏR, YA DA MƏHV. Birincisinə çatmaq üçün anadangəlmə fəhmlə, istedadla birgə sonsuz zəhmət, hədsiz çalışqanlıq və nəhayətsiz dözümlə gə-rəkdir. Yerdə qalanları ikincilərdir.

MƏHZ BELƏ TƏRCÜMEYİ-HAL, MƏHZ BELƏ YAŞANTILAR İNSANI MİLLİLƏŞDİRİR, VƏTƏNDAŞLAŞDIRIR, BÖYÜK HƏYATA HAZILRAYIR, YALNIZ ÖZ VALİDEYN-

* * *

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev görkəmli alim və cərrah, akademik Mustafa bəy Topçubaşovun anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə keçirilən yubiley axşamında demişdir: «**Mustafa bəy Topçubaşov... İrəvan şəhərində, qədim Azərbaycan torpağında dünyaya göz açıb, Kiyev Universitetini bitirib, sonra isə Bakıya gəlib və burada fəaliyyətə başlamışdır. Çox maraqlıdır ki, o, 24 yaşı olanda Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq yaranmış Bakı Dövlət Universitetində azərbaycanlı müəllim kimi dərs deməyə başlamışdır. Məlumdur ki, o vaxt Azərbaycanda ilk universitet yaranarkən milli kadrlarımız çox az idi. Universiteti yaradanlar Rusiyadan və başqa ölkələrdən professorlar, mütəxəssislər dəvət etmişdilər. Ancaq eyni zamanda təhsil almış və yetişmiş azərbaycanlılar da var idi. Gənc Mustafa bəy də o vaxt fəaliyyətə başlayıbdır. Yəni o, gənclik dövründən daim irəliyə baxmış və yüksək təhsil almağa çalışmışdır, xalqına xidmət etməyi öz qarşısına məqsəd qoymuş və buna nail olmuşdur.**»

Ümummilli Liderimizin bu sözlərini eynilə Əziz Əliyevin Bakıda fəaliyyətinin ilkin dövrünə aid etmək olar. Bir yerdə, bir mühitdə doğulub boya-başa çatan, Azərbaycan xalqının Əziz Əliyev və Mustafa bəy Topçubaşov kimi iki dahi şəxsiyyətini Heydər Əliyev həmişə yüksək qiymətləndirmiş və onların xalqımız qarşısındakı xidmətlərini əsil ziyalılıq, vətənpərvərlik nümunəsi kimi dəyərləndirmişdir: «**Bu gün Azərbaycan müstəqil respublikadır. İndi biz azad insanlarıq. O illərdə çalışsan, Azərbaycan elmini, təhsilini, səhiyyəsini, iqtisadi potensialını və sənayesini yaratmış insanlar Azərbaycanın bugünkü müstəqilliyinin bünövrəsini qoymuşlar. Biz onları unutmamalıyıq, onları xatırlamalı, onların xidmətlərini lazımınca qiymətləndirməliyik. Bu insanlar arasında Əziz Əliyev də var.**»

Bu iki böyük şəxsiyyətin və onlardan sonrakı nəslin yetirməsi, peşəkar fəlsəfəmizdə, ictimai elmlərimizin başqa sahələrində fundamental əsərlər yaradaraq bu sahəni yeni mərhələyə qaldıran Heydər Hüseynovun, coğrafiya elmimizin inkişafında misilsiz xidmətləri olan fədakar alim Həsən Əliyevin, bəstəkar Səid Rüstəmovun və başqalarının formalaşdığı uşaqlıq və ilk gənclik mühitinin öyrənilməsi bizə həm də ona görə gərəklidir ki, yuxarıda qısa tarixi ekskursiya etdiyimiz dövrdə xalqımıza qarşı nə qədər ağır cinayətlər törədilirdisə də, İrəvanda və bütün Qərbi Azərbaycanda öz etnik torpaqlarında soydaşlarımızın yüksək ziyalılığı, mədəni-intellektual səviyyəsi qorunur, xalq düşünür, bütün Azərbaycanın taleyində əvəzsiz rollar oynayacaq övladlar yetişdirirdi.

Mustafa bəy özü isə yazırdı:

«Atam tez-tez Əzizi mənə nümunə (İrəvanda – H.O.) göstərirdi:

- Əziz səndən iki yaş kiçikdir, amma iki dəfə səndən ağıllıdır. Müəllimlər hədsiz tərifləyirlər. Özü də oxuyur, başqalarına da öyrədir. Bir şey çıxsa, Əziz kimi uşaqdan çıxar...»

Söz ki, Mustafa bəydən düşdü, onun Əziz Əliyevin yetkinlik vaxtları, çoxsahəli yaradıcı, qurucu işləri barədə fikri də xatırlanır: «**Əziz Əliyev yalnız şəxsiyyət deyil, onun fəaliyyəti xalq səhiyyəsinin inkişafında bütöv bir mərhələdir.**»

* * *

Əgər qeyri-adi təşkilatçılıq qabiliyyəti, quruculuq istedadı, hərtərəfli ensiklopedik savadı və intəhasız biliyi olmasaydı, Əziz Əliyev bəlkə də bütün ömrünü yalnız Azərbaycan səhiyyəsinin inkişafına həsr edərdi. Bu halda, əlbəttə, səhiyyəmiz daha çox qazanardı, amma başqa sahələrdə itirdiklərimiz də az olmazdı. Onu da unutmaq olmaz ki, Əziz Məmmədkerimovlu başqa sahələrdə çalışanda da səhiyyəni yaddan çıxarmayıb, həkimlərin, tibb alimlərinin ürəyində uzun illərin əvəzolunmaz səhiyyə ko-

missarı kimi yaşayıb. Hələ gənc yaşlarında namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə edən Əziz Əliyev dərin, nəzəri, elmi biliklərə yiyələnməklə yanaşı, ciddi, real, praktik məktəb keçərək həm əsil alim, həm də qurucu – təşkilatçı kimi formalaşmışdı. Tibb İnstitutunu bitirdikdən (1927) sonrakı ilk təyinatlara nəzər salaq: 1928-ci il – Xalq Səhiyyə Komissarlığı yanında müalicə şöbəsinin müdiri, 1929-cu il – Xalq Səhiyyə Komissarının birinci müavini, Dövlət Klinik İnstitutunun direktoru, 1934-cü il – Bakı Şəhər Soveti səhiyyə şöbəsinin müdiri, 1935-ci il – Tibb İnstitutunun direktoru...

1930-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin bir fakültəsi kimi sadəcə elan edilmiş Tibb İnstitutunun əsil yaratıcısı Əziz Əliyevdir. Onun rəhbərliyi dövründə ən yaxşı mütəxəsislər cəlb edilərək müvafiq kafedrlər yaradılmış, milli kadrlar yetişdirilmiş, həkimlər ixtisas artırmaq, tədqiqatçılar elmi işlərini davam etdirmək üçün Moskvaya, Leningrada göndərilmiş, onlarca adda dərslük yazılmış, institutun maddi-texniki bazası (tədris korpusları, yataqxana tikintisi, avadanlıqlar alınması və s.) formalaşdırılmışdır. Özünün «Klinik analizlər» dərsliyi, hələ 1933-cü ildən redaktoru olduğu «Azərbaycan tibb jurnalı» həkim və tələbələr üçün əvəzsiz mənbə olmuşdur. Elə otuzuncu illərin birinci yarısındakı təyinatlardan açıqca görünür ki, hara çətin sahə idi, Əziz Əliyev ora göndərilir. Məsələn, təxminən bir illiyə Tibb İnstitutundan ayrılaraq Bakı şəhər Soveti səhiyyə şöbəsinin müdiri vəzifəsində işləməsi. Məsələ bundadır ki, o dövrdə paytaxtda profillər üzrə peşəkar şöbələrin, xəstəxanaların yaradılmasını, əhaliyə tibbi xidmətin yaxşılaşdırılmasını təşkil etmək üçün Əziz müəllimin alternativiyə yox idi. Yaxud 1937-ci ilin yanvarından maynadək Azərbaycan Tibb İnstitutu ilə birlikdə Azərbaycan Dövlət Universitetinə rəhbərlik etməsi də Əziz müəllimin gözəl kadr, yorulmaz təşkilatçı və milli ziyalı imicindən xəbər verir.

1938-ci ildə Əziz Məmmədkərimoğlu Azərbay-

can SSR Ali Sovetinin katibi seçilir. Bu da qanunvericilik orqanının formalaşdırılması, peşəkarlaşdırılması üçün atılan addım idi.

1939-cu ildə Azərbaycan SSR Xalq Səhiyyə komissarı təyin edilir, ölkənin hər yerində səhiyyə ocaqlarının açılışı, ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsi, maddi-texniki baza yaradılması sahəsində misilsiz xidmətlər göstərir. Çünki o, hər şeydən öncə, həkim idi. Qoca Hippokratın layiqli varislərindən idi. Tibb işçiləri onu «**Təcili yardım**» adlandırırdılar, **ictimaiyyət içində isə «Cəmiyyətin loğmanı» sayırdılar.** Hippokrat məktəbində və andında ən uca məqam bəlkə də, həkimin, yeri gələndə, xəstədən öz sağlamlığını belə əsirgəməməsi, ona öz qanını verməyə hazır olmasıdır. Əziz Əliyev də donör idi, onunla müntəzəm ünsiyyətdə olanların dediklərinə görə, qanı normadan artıq olmasa da, donorluq edirdi. **Bu təbii qəhrəmanlıq, təbii cəngavərlik idi.** Özü isə bu qeyri-adi məsələyə özünəməxsus alicənab mövqedən yanaşırdı: «SƏHİYYƏ SAHƏSİNDƏ İŞLƏYƏN ÖZ QANINI QURBAN ETMƏYİ BACARMALIDIR. BU QƏHRƏMANLIQ DEYİL, ADI ƏXLAQ NORMASIDIR».

Eşidirsinizmi, çağdaş həkim qardaş-bacıları-mız, səhiyyə işçilərimiz, eşidirsinizmi?

Hippokratın bir sözü, öz varislərindən bir tələbi də var: «Həkim, yalnız dərmanla deyil, sözlə də müalicə et!».

Əziz Məmmədkərimoğlu gəncliyindən başlayaraq məsul, yüksək vəzifələrdə olsa da, həmişə sadəliyin, təbiiliyin, səmimiyyətin ucalığını, zirvəsini tərk etməyib, böyüklə böyük olub, kiçiklə-kiçik, adamlarla vəzifə dilində deyil, ata-babasının **böyük hərflərlə yazılan dilində** danışmış, müdrik məsləhətləri, tövsiyələri milyonlarla insana məlhəm, dərindənə-sərinə dərman olub. Əliyevlər ailəsinə həmişə sadıq qalan tanınmış partiya və sovet işçisi, əməkdar jurnalist Həbib Həsənovun Əziz Əliyevin həyatından söylədiyi son epizod məni hədsiz heyratlandırdı və bu əvəzsiz insan barədə bir daha dərinləndirən düşünməyə harayladı. Böyük həyatın son epizodu:

illərini, günlərini gecəli-gündüzlü insanların xoş gününə həsr eləyən İNSANIN insanlara xidmətinin axır sədası, axır akkordudur: **Əziz müəllim evində qulluqçu olmuş qoca rus qadınını yola salmaq üçün dəmiryol vağzalına gəlir və ... oradaca vəfat edir...**

O sadə, qoca rus qadınını qohum-qonşu da yola sala bilərdi, dost-tanış da, sürücü də... və o qoca qadın bundan başqa bir şey gözləməzdi də... Ancaq Əziz müəllimin özü vağzalına gəlir. BUDUR BÖYÜKLƏRDƏ SADƏLİYİN UCALIĞI – İNSANLIĞIN ZİRVƏSİ! NÜMUNƏSİ! Çünki böyük-böyük vəzifələrdə olanda özü və ailəsi çox sadə yaşayıb, maaşdan başqa qazancı olmayıb, o illərdə rəhbər şəxslərə qanunla nəzərdə tutulan imtiyazların, güzəştlərin çoxundan istifadə etməyib.

Yenə xeyli qabağa gedərək bir epizodu da xatırlayıram: neçə il öncə böyük bir nümayəndə heyətinin tərkibində İzmirə getmişdim. Sadəliyi, mədəniyyəti, intellekti ilə seçilən bir ziyalı diqqətimi cəlb elədi, tanış olduq: əvvəllər haqqında çox xoş sözlər eşitdiyim akademik, Milli Onkoloji Mərkəzin direktoru, Əziz müəllimin sonbeşiyi Cəmil Əliyev. Çox mövzularda səmimi söhbət etdik. Əlbəttə, Əziz müəllimin həyatı məni daha çox maraqlandırır, ata evini soruşdum. Dedi: «Onu təhvil verdik, başqa yerdən üçotaqlı mənzil aldığımız». «Niyə? Kişinin ev-muzeyi edəydiniz» - dedim. «Atamın muzeyini yaratmağı özü də istəməzdi. Onun məşğul olduğu sahələrdən birinin muzeyini yaratmaq olardı. Razılaşmadılar». «Yaxşı, onda özünüz qalaydınız. Ata evidir». «Sahəsi böyük idi, heç atamın vaxtında da təmir etməyə imkanımız yox idi...» «Kimə verdilər?». Bir məşhur müğənninin adını çəkdi...

Məşhur müğənni bəlkə də o mənzili Qərbin ən son dəbində təmir etdirib, amma xeyli vaxtdır burada yaşamır, səsi Qərbin konsert salonlarından, bahalı hotellərindən, iqamətgahlarından gəlir (şəksiz, istedadlı qızıdır və ... belə həyat tərzi istəyirsə, halal-xoşu olsun), məsələnin məğzi məni çox dü-

şündürdü: Əziz Əliyevin evini təmir etməyə ailəsinin imkanı yoxdur və böyük insanın mənəvi zənginlikləri eynilə övladlarına keçib. Sadə həyat tərzi görkəmli terapevt, professor, uzun illər ATU-nun daxili xəstəliklər kafedrasının müdiri, elmi şurasının üzvü, ixtisaslaşdırılmış müdafiə şurasının sədri işləmiş mərhum Tamerlan Əliyevin əxlaq normasına çevrilmişdi. Görkəmli Zərifə xanım, gözəl sənətçimiz, əməkdar incəsənət xadimi Gülarə xanım xalqımızın yaddaşında səmimi, qayğıkeş, gözəl insanlar kimi yaşayacaqlar.

O məşhur müğənni isə xeyli vaxtdır Əziz Əliyevin yaşadığı evi ... satmağa çalışır. Bu alqı-satqı baş tutsa (müvafiq orqanlar fikir verməyib qol çəksələr) evin təzə sahibi kim olacaq – biznesmenmi, əcnəbimi, bəlkə ofisə, ya başqa bir əcaib şeyə çevriləcək?

Görünməmiş işlər olur dünyada...

* * *

Müharibənin ilk ilindəcə təkcə Azərbaycan üçün deyil, nəhəng Sovetlər birliyinin müdafiəsi ilə bağlı global problemləri həll etmək lazım idi. Belə bir vaxtda Əziz Əliyev Azərbaycan K(b)P MK-nın katibi seçilir. Hitlerin strateji məqsədləri müharibədən öncə də bəlli idi: Bakını işğal edərək qara qızılı ələ keçirmək, bu yolla sovet hərbi texnikasını tamamilə sarsıtmaq. Məqsəd müharibənin ilk aylarındaca taktiki gedişlərə çevrildi, sonralar Qafqazın şimalı bütünlüklə, demək olar, Dağıstanacan zəbt edildi. Əziz Əliyev o dövrdə Azərbaycan sənayesinin ritmik işinin təmin olunması, xüsusilə neft məhsullarının cəbhəyə və ucsuz-bucaqsız SSRİ-nin lazımı bölgələrinə çatdırılması sahəsində qeyri-adi işgüzarlığını, təşkilatçılıq məharətini bir daha ölkəyə göstərdi.

Onun vəzifə qayğıları, problemləri bununla bitmədi. Sovet qoşunları İrana daxil olanda xalqla ünsiyyəti bacaran, əhali arasında böyük nüfuz qazanmış yüksək səviyyəli, səriştəli, zəngin təcrübəsi

olan siyasətçiyə və gözəl İNSANA ciddi ehtiyac vardı. Axı «Qırmızıları» Cənubda birmənalı qarşılamırdılar, «ruslar araba ilə dovşan tuturlar» ayaması dillərə düşmüşdü, istila xofu yalnız farsları deyil, on milyonlarla soydaşımızı, bu məmləkətdəki kürdləri və başqa xalqları da ciddi narahat edirdi. Məhz təbliğatın düzgün qurulması, sovet qoşunlarının bu ölkənin ərazisinə yalnız SSRİ-nin (həm də İranın) təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə daxil olmasını əhaliyə çatdırmaq, qarşidurma meyllərini zəiflətmək, aradan qaldırmaq üçün Əziz Əliyevsiz keçinmək mümkün deyildi.

Biz Cənubun o illəri barədə çox oxumuşuq, çox eşitmişik, lakin bütün Azərbaycana çatdırılmayıb ki, o dövrdə Cənubdakı soydaşlarımızın özünüdərkini, tarixi-mənəvi özgürlüyünə qayıdışı, milli şüurun oyanışı, tariximizin şərəfli, unudulmaz səhifələrindən olan Cənub respublikası ideyasının formalaşması və yaranmasında müşahidə edilən inqilabi dəyişikliklərdə polkovnik Əziz Əliyevin xüsusi xidmətləri olmuşdur.

Güney Azərbaycan mövzusu totalitar sovet rejimi dövründə uzun müddət qapalı saxlanıldığından görkəmli dövlət xadimi Əziz Əliyevin II Dünya müharibəsi illərində İrandakı fəaliyyəti də olduğu kimi, lazımı səviyyədə və hərtərəfli işıqlandırılmırdı. Müstəqilliyimiz bərpa olunandan sonra tariximizin ağ ləkələri, boş buraxılmış belə səhifələri tarixçilərimiz tərəfindən araşdırılmağa, yazılmağa başlandı və çox mətləblərə aydınlıq gətirildi. Həmin tarixi dövrün tam təfərrüatı ilə tədqiq olunmasını, Əziz Əliyev kimi görkəmli dövlət xadiminin həmin tarixi dönmədəki fəaliyyətinin geniş ictimaiyyətə çatdırılması zərurətini müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu Heydər Əliyev Əziz Əliyevin anadan olmasının 100 illiyi yubileyində çıxışı zamanı xüsusi vurğulamışdı: «**Bəli, vaxt gələcək, onun (Ə.Əliyevin – H.O.) həmin dövrdəki fəaliyyətinin təfərrüatı da əşkara çıxarılacaqdır. Lakin, məsələn mənə məlumdur ki, o, görkəmli Azərbaycan yazıçıları Süleyman Rüstəm, Mirzə İbrahi-**

mov, Süleyman Rəhimov və bir çox başqaları ilə birlikdə orada necə cəsarətlə və ağılla iş aparırdı».

Tanınmış tarixçi-alim Cəmil Həsənli Əziz Əliyevin 100 illik yubileyindən keçən dövr ərzində onun bilavasitə iştirakçısı olduğu Güney Azərbaycanda II Dünya müharibəsi zamanı baş verən hadisələri geniş şəkildə tədqiq edərək 1998-ci ildə kitab şəklində çap etdirib: «Güney Azərbaycan: Tehran-Bakı-Moskva arasında (1939-1945)». Kitabda tarixi faktlar və arxiv materialları əsasında 1941-42-ci illərdə Əziz Əliyevin İrandakı fəaliyyəti tam dolğunluğu ilə öz əksini tapıb.

1941-ci ilin sentyabrından Təbrizdəki 47-ci ordunun Hərbi Şurasının üzvü təyin olunan Əziz Əliyev 6-7 ay ərzində Güney Azərbaycanda inanılmaz dərəcədə böyük işlər görür. Onun təşəbbüsü və səyləri ilə Təbrizdə SSRİ-nin maliyyələşdirdiyi dünyəvi məktəb, xəstəxana açılır, «Gülüstan» parkında teatr, musiqi dərnəkləri təşkil olunur, qırx birinci ilin noyabr-dekabr aylarında Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının qastrolu təşkil edilir.

Süleyman Rüstəm yazırdı: «Azərbaycan səhnə ustalarını qarşılamaq üçün bütün Təbriz vağzala toplaşmışdı desəm, yanılmaram».

60-70 illik uzaqlıqdan baxanda Cənubda həyata keçirilən belə tədbirlər adi görünə bilər. Amma xatırlayanda ki, o illərdə Təbrizin özündə bircə də nə də olsun konsert salonu, teatr üçün bina, başqa mədəniyyət ocağı yox idi, onda keçirilən tədbirlərin böyük inqilabi mənası və tutumu bizi heyrətləndirməyə bilməz. O illərdə Cənubdakı soydaşlarımız Azərbaycan mətbuatından, ədəbiyyatından, tarixi, elmi kitablarımızdan, milli kinematografiyamızın və dramaturgiyamızın nailiyyətlərindən kifayət qədər bəhrələnmə bildilər, şüurda yeniliklər və oyanış oldu.

Əziz Əliyev Cənub haqda bilgilərini çox qısa vaxtdaca daha da genişləndirdi, bölgə əhalisinin ictimai-siyasi və mənəvi mentalitetini dərinliyinə-cən mənimsədi, yalnız Moskvada müəyyənləşən

tapşırıqları icra etməklə kifayətlənmədən, öz qan qardaş-bacılarının doğma böyük qardaşı oldu, istər SSRİ-nin, istərsə də İranın xüsusi xidmət orqanları tərəfindən hazırlanan onlarca insidentin, təxribatın, qarşıdurma aksiyalarının qarşısını aldı. Ən heyretamizi də budur ki, günə, aya, ilə sığmayan son dərəcə sıx proqramla işləyə-ışləyə Cənub tariximizi, abidələrimizi diqqətlə öyrəndi, ziyalılarla görüşlər keçirdi, hətta ilk uşaqlıq çağlarını Xamne kəndində keçirmiş Mirzə Fətəli Axundovun qohumlarını axtarıb-tapmağa da vaxt tapdı.

Cənubi Azərbaycandakı fəaliyyəti dövründə ictimai-siyasi xadim, dövlət qurucusu, görkəmli partiya funksioneri kimi Əziz Əliyev güneyli soydaşlarımızın ictimai-siyasi və mədəni həyatında istiqamətləndirici rol oynadı, onların xatirəsində silinməz izlər qoydu. O dövrün rəsmi sovet dövlət orqanlarında «**Əziz Əliyev qrupu**» kimi tanınan 4000-ə yaxın partiya, sovet təşkilatı və təhlükəsizlik orqanı əməkdaşlarının, mədəniyyət işçisi və ədəbiyyat xadiminin Güney Azərbaycanda gördüyü əhəmiyyətli iş bilavasitə bu görkəmli vətənpərvərin rəhbərliyi sayəsində uğur qazandı və tarixi sənədlərdə də adı məhz bu cür qaldı: «**Əziz Əliyev qrupu**».

İnsan öz saf əqidəsi uğrunda mübarizədə mənsub olduğu xalqa, bütün insanlığa xidmətdə ardıcıl, dönməz, olduqca parlaq şəxsiyyətə, tarixin yolçusuna çevrilir. Bu, çox çətin yoldur, sınaqlardan, maneələrdən üzəg çıxmaq hər kəsin işi deyil, ona görə də yalnız yüz minlərlə insandan biri böyüklük qazanaraq gələcək nəsillərin yaddaşına həkk oluna bilir. İnsanlar dünyadan köçsə də, adları, əməlləri ilə yaşayırlar.

Əziz müəllim bu gün Azərbaycanın səhiyyəsində çağdaşımızdır, Təbrizin mədəni həyatında da, Dağıstanın öz əliylə saldıği şəhərlərində də, qədim aullarında da, təkcə öz övladları, nəvələri-nəticələri üçün deyil, hər bir Azərbaycan vətəndaşı və respublikamızdan kənarlarda yaşayan milyon-milyon soydaşımız üçün canlı və unudulmaz bir şəxsiyyətdir.

Əziz Əliyev 1942-ci ilin sentyabr ayında Moskvaya dəvət edilir və ona Dağıstan Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi seçilməsi tövsiyə olunur. Bolşeviklər Partiyası Mərkəzi Komitəsində nəhəng ölkəyə rəhbərlik edən şəxslərlə, İosif Stalinin özülə görüşdə söhbətlərdən bizə heç nə məlum deyil, təkcə bir şey gün kimi aydındır ki, «Əziz Məmmədkərimoğlu vəzifəyə deyil, ölüm-dirim müharibəsinə göndərilirdi və şəxsiz, nə Qafqazda onun layiqli alternativi vardı, nə də Moskvada (bolşevik rəhbərlərə də layiq olduqları qiyməti vermək lazımdır, onlar kimin nəyə qadir olduğunu dərinədən öyrənməmiş heç adi idarə müdiri də təyin etmirdilər). Ağır fəlakətin və işğal təhlükəsinin qarşısını almaq üçün yalnız Əziz Məmmədkərimoğlu müdriqliyi, təcrübəsi, savadı, qətiyyəti, xalqla bağlılığı, ünsiyyəti və cəmərdliyi gərəkdi!

«Demokratik mərkəziyyət prinsipi»nə əsaslanmış cəmiyyətdə doğrudan da «əsil kadrlar hər şeyi həll edirdi!».

Məsələnin mürəkkəbliyi bir də ondaydı ki, bu cəbhə adi döyüş-vuruş meydanı deyildi, yəni udmaq və ya uduzmaq meyarına sığmırdı, nəhəng imperiya üçün «ölüm, ya qalım» dilemmasıydı və bu iki mümkün variantdan birincinin (ölümün) nəticəyə çevrilməsi faşizmin qələbəsini əsaslı surətdə təmin edirdi. (Bakı nefti ələ keçirilirdi və bəşəriyyət tarixində ən çox ağır texnika işlədilmiş müharibədə təyyarələrin, tankların... qabağına sovet əsgərləri avtomatla, tüfənglə çıxmalı olurdular...). Hitler Bakını və ətrafını sağ-salamat zəbt etmək niyyətindəydi. Stalin isə öz doğma oğlunun da sağ-salamat qalması üçün heç bir tədbir görmədi, «feldmarşalı əsgərə dəyişməyə» dedi. Deməli, Bakı Stalinqrada çevriləcəkdi və Azərbaycanı alov bürüyəcəkdi. Ona qədər isə...

Çeçenlərin, inqışların, Ahıska türklərinin, qaraçayların, Kırım tatarlarının... aqlasıqmaz deportasiyasını yada salmaq, o dəhşət bütün Dağıstan xalqları

nın qapısı ağzındaydı – Sibirdə bəlkə çadır qurmağa da yer ayrılmışdı. Belə ağır günlərdə Dağıstana rəhbərlik etməyin nə demək olmasının əlavə şərhə ehtiyacı yoxdur. Göydə Allah idi, Moskvada Stalin, Dağıstanda Əziz Məmmədkərimoğlu!

Bu mürəkkəb tarixi şəraiti hamıdan gözəl bilən, müasir dünyamızın dahi siyasət adamı Heydər Əliyev Əziz Əliyevin həmin dövrdə oynadığı rolu belə qiymətləndirmişdir: «**Açıgını deyək ki, o vaxtlar Əziz Əliyev Azərbaycanın dövlət xadimləri arasında ali təhsili olan, ziyalılığı, zəngin elmi biliyi ilə fərqlənən bir neçə adamdan biri, bəlkə də yeganə adam idi. Bütün bu keyfiyyətlər qısa müddətdə Dağıstanda vəziyyəti sabitləşdirməkdə, bu respublikanın xalqını Qafqazın müdafiəsi üçün birləşdirməkdə ona kömək etdi. Dağıstanlılar Əziz Əliyev başda olmaqla və bizim ordumuzla, o vaxtkı Soyet ordusuyla çox böyük vəzifəni yerinə yetirdilər.**»

İ.Stalinin Ə.M.Əliyevin ÜİK(b)P Dağıstan Vilayət Komitəsinin rəhbəri təyin edilməsi haqqında qərarına diqqət yetirək:

SSRİ Dövlət Müdafiə Komitəsinin 16 sentyabr 1942-ci il qərarından

«Dövlət Müdafiə Komitəsi qərara alır:

Dağıstan MSSR üzrə

1. *Dağıstan MSSR-in məhsul qıtlığı və quraqlıqdan zərər çəkən kolxozları, yüksək dağ rayonlarının əhalisi dövlətə kənd təsərrüfatı məhsulları verməkdən, 1942-ci ilin vergilərindən və cari ilə qədərki borclarını ödəməkdən azad edilsin.*

2. *Dağıstan MSSR XKS-nə əhalinin qadın qisminin geyimə tələbatını ödəmək üçün Mahaçqala toxuculuq fabrikinin istehsalından 150 min metr bez ayırmasına icazə verilsin.*

Dağıstan MSSR-in yüksək dağlıq rayonları əhalisinin təminatı üçün 5 min ton taxıl istifadəyə verilsin.

3. *ÜİK(b)P-nin Dağıstan Vilayət Komitəsinin katibi, yoldaş N.İ.Linkun tutduğu vəzifədən azad edilib ÜİK(b)P MK-nın sərəncamına göndərsin.*

4. *Yoldaş Ə.M.Əliyev ÜİK(b)P Dağıstan Vilayət Komitəsinin katibi təyin olunsun və əvvəl tutduğu Azərbaycan K(b)P-nin katibi vəzifəsindən azad edilsin.*

Dövlət Müdafiə Komitəsinin sədri:

İ.Stalin.

Amma yaranmış ağır problemlərin canı nə vergi ödənişi idi, nə çörək qıtlığı, nə də bez məsələsi (bunların hər biri o illər üçün çox gərəkli olsa da!). Bu ağır problemlər Dağıstan Vilayət Partiya Komitəsinin 23 sentyabr 1942-ci ildə keçirilən plenumunda Əziz Əliyevin yeni vəzifədə ilk məruzəsində açıqlandı.

Öncə onu demək lazımdır ki, müharibənin ilk ilində Dağıstanın müdafiəsi ilə bağlı apaydın görünən ağır problemlər Moskvanı ciddi narahat edirdi. **Mərkəz illər boyu bu dağlar diyarının mərd yerli xalqlarına inamsız münasibət bəsləmiş, yeni Şeyx Şamil hərəkətinin başlayacağından vəlvələyə düşərək, muxtar respublikada addımbaşı kobud səhvlərlə kadr siyasəti yeridərək, əsas vəzifələrə rusları və erməniləri təyin etmişdi.** Dağıstan ictimaiyyəti isə yerli əhalinin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən, mentalitetindən xəbərsiz olan, bu gəlmə rəhbərlərə təbii olaraq etimad göstərmirdi. İş o yerə gəlib çatmışdı ki, muxtar respublikanın başçısı N.İ.Linkun qorxusundan nəinki aullara getmir, heç kabinetindən də çıxıb bilmirdi. Dağıstanda kütləvi fərariyyət problemi Siyasi Bürodada da müntəzəm hallandırdı. **Mərkəzin yüksək mənsəb sahibləri, o cümlədən Lavrenti Beriya Mahaçqalaya gəlib guya problemin mahiyyətindən xəbərsiz kimi «maddım-maddım» soruşurdu: «Bu (N.Linkun) niyə aullara gedib camaatla görüşə bilmir?». Elə Beriyanın özü də Vilayət Partiya Komitəsinin binasından kənara bir addım da atmır, gəldiyi miniyə minib geri qayıdırdı...**

Fəlakətin bir addımlıqda olduğunu müxtər respublikanın əhalisi də açıq-aydın görürdü. Dağıstanın şimalı, cəbhəyə yaxın aullar boşalmışdı, oralarda rəhbər işçilərdən başqa heç kim qalmamışdı, şə-

hərdə adamlar seyrəlmişdi...

Əziz Əliyev öncə ağsaqqallarla görüşdü, vəziyyəti geniş müzakirə etdi, dağlıların hörmətli adamlarını inandırdı ki, düşmən Dağıstanın bir qarış torpağını da tapdalaya bilməyəcək.

Belə ekstremal məqamlarda xalq diplomatiyasının təsiri güclü olur. Bu baxımdan 27-28 noyabr 1942-ci ildə keçirilən tanınmış ağsaqqalların və qırımızı partizanların respublika müşavirəsi Dağıstanın müdafiəsinin təşkilində, xalqın inamının özünə qaytarılmasında, mərkəzin günahından yaranmış etimadsızlığın aradan qaldırılmasında mühüm tarixi rol oynadı. Bu geniş, dəyərli müşavirədən dərhal sonra ağsaqqallar Əziz Məmmədkərimoğlu ilə, məsul işçilərlə bölgələrə yollandılar, camaatla görüşdülər, aulların, qəsəbələrin, şəhərlərin əvvəlki ahəngi bərpa olundu, kənd təsərrüfatında, sənaye müəssisələrində iş başlandı, ritmik istehsal prosesləri təmin edildi. Dağıstan ağsaqqallarının fəaliyyəti bütün Qafqaza yayıldı. Onların gücündən bütün regionda vəziyyəti sabitləşdirmək, mərkəzlə bölgə arasında inamsızlığı aradan qaldırmaq üçün istifadə edildi. Məsələn, sonralar müxtəlif dağlı xalqlarını təmsil edən ağsaqqallar camaatla iş aparmaq üçün Kabardin-Balkariyanın düşməndən azad olunmuş yerlərinə göndərildilər.

O vaxtlar sovetlər birliyinin hər bölgəsində rəhbərlər və ictimaiyyət qarşısında iki mühüm məsələ dururdu: hər vasitə ilə cəbhəyə və bütün ölkəyə yardım etmək, yerli əhalinin ən minimum sosial ehtiyaclarını ödəmək. Dağıstanda isə bu ciddi tələblər yerinə yetirilməklə yanaşı, müdafiənin təşkil olunması başlıca problem idi. **Əziz Əliyev bu və onlarca digər məsələlərin həlli ilə ardıcılıqla, dəqiqliklə məşğul olmaq və müsbət nəticələr əldə etməklə yanaşı, Mahaçqala Müdafiə Komitəsinin sədri, 47-ci, sonra 58-ci ordunun Hərbi Şurasının, həm də Bakı Dairəsi Havadan Müdafiə Qüvvələri Hərbi Şurasının üzvü kimi səmərəli, qətiyyətli fəaliyyət göstərirdi. Mahaçqala Müdafiə Komitəsinin sədri kimi Dağıstanın müdafiəsini təşkil etmək, bu diyarı və bütün**

Zaqafqaziya respublikalarını düşmən işğalından xilas etmək, onlarca xalqı, milyonlarla insanı, əsrlər boyunca yaranmış milli mədəniyyət abidələrini qoruyub saxlamaq demək idi.

Əziz Məmmədkərimoğlunun gecəli-gündüzlü gərgin işi, dərin məntiqi, ardıcıl siyasəti, səmimi insani keyfiyyətləri, yüksək mədəniyyəti və intellekti, müdrik rəhbərliyi sayəsində dağlar ölkəsində qısa vaxtda əhalinin əhval-ruhiyyəsi yaxşılaşdı, ovqatı nikbinləşdi. «Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün» devizi sözdə deyil, əməldə gerçəkliyə çevrildi, o çətin aylarda, illərdə respublikanın ən ucqar aulunda da sosial ədalət bərqərar edildi, mövcud qanunlar nöqtəsinə, vergülünəcən işləndi. Ən başlıcası, yerli əhali o vaxtkı **SSRİ-nin bütün xalqları, bütün vətəndaşları kimi böyük həqiqətə inandı: yaşamaq üçün bircə yol var – Qələbə (belə inamı olan ölkəni məğlub etmək olmaz).** Dağıstan oğullarının səsi yalnız həndəvərlərdəki səngərlərdən deyil, dağlardan çox-çox uzaqlardakı cəbhələrdən gəldi, bir çox qəhrəmanlar əbədiyyətə qovuşdular. Respublika rəhbəri əsgər, şəhid ailələri ilə, imkansız qocalarla, xəstələrlə də şəxsən özü məşğul olmağa vaxt tapır, bu işə məsuliyyətsiz yanaşan işçilər, rəhbərlər yerindəcə, dərhal ciddi cəzalandırılırdı. **Əziz Məmmədkərimoğlunun adı radiosuz, o vaxt heç yerdə olmayan televiziyasız, çoxlarına çatmayan qəzetlərsiz də hər bir dağlı evində əziz insan, əvəzsiz rəhbər kimi çəkilir, onun tövsiyələri, tapşırıqları Allahın və Stalinin buyruqları kimi sözsüz, şərəflə yerinə yetirilirdi.** Bütün Dağıstan nəhəng bir binanın müxtəlif qatlarında yaşayan çoxmillətli mehriban bir ailəyə çevrilmişdi. Əziz müəllim bu ailənin başçısı – atası, böyük qardaşı idi. Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin çox müdrik bir sözü də bu yerdə yad düşür: «XALQ DÖVLƏT ÜÇÜN YOX, DÖVLƏT XALQ ÜÇÜN OLMALIDIR». O illərdə hər bir dağlı milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, anlayırdı ki, qoruduqları dövlət, məmləkət, hər şeydən öncə, onların özü üçündür və rəhbərlərinin ətrafında yumruq kimi birləşmişdilər. Buna görə

də respublikada istehsalın həcmi artır, faşistlər Dağıstanı atəşə tutmaq üçün imkan aradıqları, uca zirvələrə diversantlar tökdükləri günlərdə də həyat öz məcrasında irəliləyir, yeni sənaye müəssisələrinin, müxtəlif obyektlərin işi və tikintisi ardıcıl davam edirdi.

Əziz Əliyev o illərdə öz həyatını təhlükə altına qoyaraq, Moskva üçün ən təhlükəli, Dağıstan üçün ən müqəddəs sayılan Şeyx Şamil hərəkətinə obyektiv və müdrikcəsinə yanaşdı, bu böyük qafqazlıya müsbət münasibətini gizlətmədi. İgidlik və mərdənəlik tələb edən bu münasibət onun üçün kədərli və hətta faciəli sonluqla nəticələnə bilərdi. Az sonra 1951-ci ildə Heydər Hüseynovun Şeyx Şamilə həsr etdiyi monoqrafiyaya görə respublikanın o zamankı «xozeyni» M.Bağırov tərəfindən təhdid və tənqid olunması böyük alimin, görkəmli filosofun ölümü ilə nəticələndi. Xatirələrdə oxuyuruq: «Rəsul Məmmədov o vaxtlar Şamil hərəkəti haqqında əsər yazmışdı. Bu əsər o vaxtkı ictimaiyyət tərəfindən çox pis qarşılandı. Əziz Əliyev bu əsəri oxuyandan sonra hay-küyə son qoydu, əsəri və müəllifi müdafiə elədi. Rəsul Məmmədovu hərbdən, əsgərlikdən çağırtdırıb maarif naziri təyin elədi...»

Əziz Əliyevin Şeyx Şamilin fəaliyyətini və onun hərəkətini müsbət qiymətləndirməsi müasiri, ölməz Azərbaycan filosofu H.Hüseynovun elmi axtarışlarının nəticələri ilə üst-üstə düşür. **Məsələnin elmiliyi bir yana, dövlət xadiminin Şeyx Şamil hərəkətinə yüksək qiymət verməsi sonsuz cəsarət, qəhrəmanlıq tələb edirdi, özü də bu sonsuz cəsarətin və qəhrəmanlığın nə ilə qurtaracağı heç kəsə məlum deyildi. Bircə belə hərtərəfli savadına, təfəkkürünə, eyni zamanda cəsarətinə və qətiyyətinə görə Əziz Əliyev hər cür yüksək mükafatdan, fəxri addan və tərifdən ucada dayanır!**

İnsan milli olduqca başqa xalqların da milli xüsiyyətlərinə hörmətlə yanaşır, milli dirçəlişinə sevinir, bu yolda öz yardımını əsirgəmir. Əziz Əliyev bütün Dağıstan xalqlarının milli ənənələrini sev-

məklə yanaşı, bütün sahələrdə olduğu kimi, milli kadrların yetişməsi, formalaşması probleminin həllinə tələpklü problem kimi baxırdı. Bu, çox dəyərli məsələ idi, azı ona görə ki, gələcəkdə yenidən linkunların əlinə keçməmək üçün Dağıstanın öz milli kadrları formalaşmalıydı! Buna görə də 8 yanvar 1943-cü ildə Vilayət Partiya Komitəsində əhatəli, prinsipial mövqedən müzakirə edilən və qəbul olunan «Dağıstanın yerli xalqlarından kadrların hazırlanması, yetişdirilməsi və irəli çəkilməsi» qərarı müstəsna əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu qərarın qəbulu və onun ardıcıl olaraq yerinə yetirilməsi sonralar Dağıstanın gələcək taleyini Dağıstana tapşırırdı.

Əziz Əliyev Dağıstanda işlədiyi altı ildə ağır, ekstremal problemləri böyük səriştə və bacarıqla həll etməklə yanaşı, o vaxtacan peşəkar rəhbərlərə, mütəxəssislərə ciddi ehtiyacı olan Dağıstanda bacarıqlı, yüksək təşkilatçılıq qabiliyyətli kadrlar yetişdirdi və bu sahədə güclü məktəb yaratdı.

Əziz Məmmədkərimoğlundan sonra Dağıstana uzun müddət rəhbərlik edən M.İ.Umaxanovdan başlamış bir il bundan öncəyədək qonşu respublikanın başçısı Maqomed Maqomedova, yeni Prezident Muxu Əliyevə cən yüzlərlə rəhbər işçi öz uğurlu fəaliyyətləri üçün ilk növbədə bu böyük şəxsiyyətə minnətdardılar. Aradan altmış ilə yaxın keçib (Ə.M.Əliyev 1948-ci ildə Sov. İKP(b)P MK-ya məsul işə dəyişilib), o dövrün ictimai-siyasi rejimi, iqtisadi münasibətləri dəyişib, insan psixologiyasında, mənəviyyatında bir çox dəyərlər deformasiyaya uğrayıb. Lakin Azərbaycanda və Dağıstanda Əziz Məmmədkərimoğlunun elə tələbələri, elə yetişdirmələri var ki, bu günün özündə də mənəvi saflıq, quruculuq, xalqa yanamlıq baxımından onun yolunu inamla davam etdirirlər.

Əziz Əliyev fenomenini kifayət qədər öyrənilib, ondan sonra gələn nəsillərə çatdırılmasa da, Dağıstanda demək olar ki, onu tanımayan adam yoxdur, hətta bugünkü gənclik – 1948-ci ildən neçə on illər sonra dünyaya göz açanlar da diyarlarının ta-

rixində belə bir görkəmli sima olduğunu bilirlər. Belə ümumxalq məhəbbəti, nəsillərin yaddaşında əbədləşmə Əziz Məmmədkərimoğlunun ikinci dünya müharibəsində Dağıstanın xilaskarı olması ilə yanaşı, həm də o qanlı-qadalı günlərdə muxtar respublikada mədəni quruculuğa, elmin, ədəbiyyatın, incəsənətin, təhsilin, səhiyyənin tərəqqisinə əvəzsiz xidmətlər göstərməsi ilə bağlıdır.

Qonşu diyarın da böyük oğlu sayılan Əziz Əliyevin doğum gününün yüz illiyi Mahaçqalada qeyd ediləndə o vaxt Dağıstan Respublikasının Xalq Məclisinin (parlamentinin), sədri və indiki Prezidenti Muxu Əliyevin dedikləri heç yadımdan çıxmır. **Muxu Qimbatoğlu kommunist rejimi dövründə Dağıstan Vilayət Partiya Komitəsinə rəhbərliyə başlayanda ona qədər Dağıstana başçılıq etmiş şəxslərin fəaliyyətini öyrənməklə başlayır.** Əsas məsələ: «Kim Dağıstan üçün nə iş görüb?» marağıymış. Əziz Əliyevin qeyri-adi fəaliyyəti, dağlar diyarı üçün gördüyü qlobal işlər indiyəcən də onu heyrləndirir. Deyir ki, müharibə vaxtı rəhbərdən yalnız cəbhəyə kömək etmək, iqtisadiyyatı yaşatmaq və əhalinin minimum ehtiyacını ödəmək tələb olunur. Əziz Məmmədkərimoğlu bütün bu vəzifələri layəqətlə yerinə yetirməklə yanaşı, milli kadrların hazırlanmasından başlamış elmin, mədəniyyətin dirçəlişi, insanların sosial-rifah halının yaxşılaşmasınacan bütün sahələrlə məşğul olmağa imkan tapıb. O çox da böyük olmayan zaman kəsiyində Dağıstanın o günləri və gələcəyi ilə bağlı taleyüklü problemləri həll edib.

Məhz onun səyləri sayəsində SSRİ Elmlər Akademiyasının Dağıstan filialı – Akademik Mərkəz yaradıldı, elmin müxtəlif sahələrinə, xüsusən Dağıstan tarixinə, dillərinə, etnoqrafiyasına dair ciddi elmi tədqiqatlar başladı, ali, orta ixtisas məktəbləri açıldı, təhsilin, səhiyyənin tərəqqisinin səviyyəsi yüksəldi. Dağıstan oxucusu ilk dəfə olaraq bir topluda öz diyarında müxtəlif dillərdə yaranmış ədəbi nümunələrlə tanış olmaq imkanı qazandı. Həmzət Sadasanı ailəsi ilə birlikdə Sada aulundan Mahaç-

qalaya dəvət etdi, Partiya Komitəsinin həyatında mənzil ayırdı, Mahmudun, Yetim Eminin, Süleyman Stallının, Abutalıbın, başqa yazıçıların əsərlərini və folklor topluları nəşr etdirdi. O illərdə çox gənc olan Rəsul Həmzətovun ilk kitabını dünya işığına çıxardı, təkidlə onu Moskvaya, Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutuna oxumağa göndərdi. Rəsulun şöhrət yolu buradan başladı, sonra o, Dağıstanı dünyaya tanıtdı və Əziz Məmmədkərimoğlunun xidmətlərini unutmadı, onu «həyatında böyük rol oynamış qeyri-adi insan» adlandırdı.

Əziz Əliyev müharibənin ən ağır vaxtlarında da Dağıstanda mədəni quruculuğu hərtərəfli, sistemli şəkildə aparır və həm yaradıcılıq proseslərinə, həm də sənət ocaqlarının maddi-texniki bazasının, sənətcilərin sosial-məişət qayğılarının həllinə özü nəzarət edirdi. Bu baxımdan 1943-cü ilin əvvəlində Kumık Dövlət Dram Teatrının rəhbərliyinin və kollektivinin müraciəti ilə sənət ocağının diyarın paytaxtına – Mahaçqalaya köçürülməsinin müzakirəsi olduqca xarakterikdir. Əziz Əliyev deyir ki, indi idarə və müəssisələrin evakuasiyası dayanırılıbdır. Amma sənət adamlarının bu xahişini yerinə yetirmək lazımdır. Qərar layihəsi ilə tanış olandan sonra əlavə edir ki, teatrın köçürülməsi hələ məsələnin həlli deyil, bəs artistlər harada yaşayacaqdılar? Layihədə bu məsələ ilə bağlı konkret təklif edilməlidir. Təklif isə belə olur: «Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi, şəhər Müdafiə Komitəsinin sədri Əliyev yoldaşa həvalə olunsun ki, Puşkin küçəsindəki 16 nömrəli dördmərtəbəli evin boşaldılmasına nail olsun».

Bu bina artistlərin yaşaması üçün boşaldılmalı idi və büronun ilkin qərar layihəsində yaddan çıxmışdı. Respublika rəhbəri başa düşürdü ki, bütün bir binanın boşaldılması, orada yaşayanların mənzillə təmin edilməsi, artistlərin həmin binaya köçürülməsi və s. məsələlər respublikanın vəzifəçə ikinci-üçüncü şəxslərinə tapşırılsa, sürətlə həll olunmayacaq, ona görə də məsuliyyəti öz üzərinə götürdü.

Bir cəhətə də diqqət yetirmək lazımdır. Adam

heyətlənir ki, respublika rəhbəri ağır günlərdə sənət məsələlərinə necə vaxt tapırdı? Bu məsələnin müzakirəsi gecə yarından sonra başlamışdı, qərar layihəsində düzəlişlər etmək üçün teatrın rəhbəri Vilayət Partiya Komitəsinin müvafiq məsul işçiləri ilə başqa otağa keçmişdilər. Bu vaxt ərzində bürodə başqa məsələlər müzakirə edilmiş, sonra yenə teatr məsələsinə qayıdılmış, sanballı qərar gecə saat 3-də qəbul olunmuşdu və bundan sonra da büro işini davam etdirmişdi...

Rusiya Federasiyasının xalq artisti, o illərdə Kumık Dövlət Dram teatrının rəhbəri Həmid Rüstəmov xatirələrində yazır ki, Əziz Məmmədkərimoğlu teatrın repertuarının zənginləşməsinə, hərbi vətənpərvərlik ruhlu pyeslərin səhnəyə qoyulmasına (pyesləri özü oxuyur, rejissor yozumu ilə tanış olur, tövsiyələrini verir, premyeralara baxırmış), teatrın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə diqqət yetirir, kollektivin məişət problemlərinə son dərəcə qayğı ilə yanaşırdı. Respublika rəhbəri Həmid Rüstəmovu teatr məsələləri ilə bağlı qəbul edib dinləyərkən bəzən söhbəti dayandırmalı olur, «Bç» telefonu ilə cəbhədən həyəcanlı xəbərlər alır, dəqiq, konkret, müvafiq tapşırıqlar verirmiş. Əziz Əliyevin Rüstəmova dediklərindən: «... Çətin vaxtdır – müharibə gedir. Biz hamımız qələbə üçün çalışırıq. İNSAN XARAKTERİNİN DƏYƏRLƏRİ ELƏ ÇƏTİN GÜNLƏRDƏ AÇILIR». Bu dəyərlərin açılışı, qorunub saxlanması yalnız Dağıstan xalqları mədəniyyətinin o çətin illərdə də çiçəklənməsi sahəsində deyil, dağların və Azərbaycanın düşməndən müdafiəsi, tarixi xilas məsələsində də çox iş gördü.

Biz yalnız Kumık Dövlət Dram Teatrının fəaliyyətinə göstərilən qeyri-adi diqqətlə bağlı bir-iki epizodu qısaca şərh etdik. O ağır illərdə Dağıstan xalqlarının mədəniyyətinin inkişafı ilə bağlı yüzlərlə belə maraqlı epizodu xatırlamaq olar. Təkcə onu demək kifayətdir ki, ölümlə üz bəüz dayanılan vaxtlarda Əziz Əliyev Rus Dram Teatrını, Bunyak Avar Teatrını, Lak Milli Teatrını, Dargin Milli Te-

atrını və başqa xalqların peşəkar sənət ocaqlarını yaradır və inkişaf etdirir, SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin avar teatrının dördüncü qrupdan ikinci qrupa, Azərbaycan və ləzgi teatrlarının üçüncü qrupa keçirilməsi barədə qərar qəbul etməsinə nail olur.

Dağıstanda təhsilin inkişafı sahəsində də Əziz Əliyevin xidmətləri misilsizdir. Bu sistemdə ən böyük yeniliklərdən biri dağlı qızlarına orta və ixtisas təhsili üçün şərait yaradılmasıdır. Diyar rəhbərinin söyləri sayəsində yaradılan Qadın Müəllimlər İnstitutu, Qadın Pedaqoji Məktəbi, Tibb İnstitutu, habelə Tarix və Dil İnstitutu, Kənd Təsərrüfatı İnstitutu və onlarca başqa təhsil müəssisələri savadsızlığın ləğv edilməsi, qadınların və bütün gənclərin ictimai həyatda öz yerlərini tapması ilə nəticələndi.

Səhiyyə sahəsində əsaslı quruculuq işləri aparıldı: xəstəxanalar, poliklinikalar açıldı, uşaq kitabı nəşriyyatından başlamış elmin, mədəniyyətin bütün sahələrinə dair əsərlərin yerli xalqların dillərində çapı üçün uyğun bazalar yaradıldı.

Və bütün bunlar ölümlə üz bəüz dayanılan vaxtlarda həyata keçirilirdi.

* * *

Bakıya «Qəhrəman şəhər» adı verilməməsində həlledici «amil» SSRİ rəhbərliyində müəyyən dairələrin qısqançlığı olsa da, paytaxtımızın və bütün Azərbaycanın 9 May qələbəsində əvəzsiz xidmətləri olduğunu bütün dünya biləcək. Söhbət yalnız qara qızıldan, gecəli-gündüzlü istehsal edilən sənaye, kənd təsərrüfatı məhsullarından getmir. O sınaq illərində Azərbaycan 300 mindən çox oğul və qızını itirmişdir və bu, əhalisinin say nisbətilə müqayisə edilsə, ərazisi bütövlüklə işğal olunmuş Belarusun itkiləri qədərdir.

Dağıstan da çox şey itirdi. Amma bizi işğal edə bilmədilər, xalqlarımız Sibirə göndərilmədi, milli mənliliyimiz, özgürlüyümüz, tariximiz və mədəniy-

yətimiz yaşadı. Təkcə buna görə məzarları Qafqazdan Berlinə, Budapeştə, Praqayadək... səpələnmiş eloğullarımızın xatirəsi önündə ehtiramla baş əyərək hamımız – azərbaycanlı da, dağıstanlı da Əziz Məmmədkərim oğluna minnətdar olmalıyıq. Moskvanın müdafiəsindəki xidmətləri ilə bağlı marşal Jukovun Stalin haqda bir sözü var: «O MÜMKÜN OLMAYAN İŞLƏRİ HƏYATA KEÇİRİRDİ». Bu fikri eynilə böyük eloğlumuzun həyatına, fəaliyyətinə də şamil etmək olar.

Stalinin Moskvanın müdafiəsinin təşkilində və qələbənin təmin olunmasında əvəzsiz xidmətləri, bu istiqamətdə «mümkün olmayan işləri həyata keçirməsi» necə əhəmiyyətə malikdirsə, Əziz Məmmədkərimoğlunun Dağıstandakı qeyri-adi fəaliyyəti, Bakı neftinə açılan qapını həmişə qapalı saxlaya bilməsi, onlarca xalqı deportasiyadan xilas etməsi o dərəcədə əhəmiyyətli və əvəzsizdir.

Bu böyük şəxsiyyət yalnız Dağıstanda deyil, bütöv Qafqazda, keçmiş SSRİ-nin bütün regionlarında Jukov qədər yaxından tanınmalı və seviləlidir. Əziz Əliyevin arxa cəbhədəki fəaliyyəti, fədakarlığı yalnız Jukovun ön cəbhədəki qələbələri ilə müqayisə edilə bilər. Təəssüf ki... Qələbənin əlli illiyi, altmış illiyi tədbirlərində də adı çəkilmədi.

O vaxtkı SSRİ yalnız Jukovla, Rokossovski və Vasilevski... ilə deyil, eyni zamanda bütün respublikaların Əziz Məmmədkərimoğlu kimi qeyrətli övladları ilə qüdrətliydi və bu övladların mənəvi birliyi, əzmi müharibənin gedişində Hitler üçün ən gözlənilməz zərbə oldu, onu məğlubiyətə məhkum elədi. Bunu təkcə faşistlər deyil, bütün dünya başa düşdü, etiraf etdi. Xruşşov səbətsizliyi, volyuntarizmi isə çox gərəklə şeylərin üstündən xətt çəkdiyi kimi, xalqların mənəvi yaxınlığı, birliyi prosesində də əngələ çevrildi və əks istiqamətlər doğurdu. Cəmiyyətdə belə hallarda əksliklər baş verir, ziddiyyətlər formalaşır və bunların hamısı ilk növbədə təmiz, günahsız insanların həyatından keçir, ömürləri zədələyir...

Mənə Dağıstanda çox yüksək səviyyəli, maraq-

lı tədbirlərdə iştirak etmək qismət olub. Amma Mahaçqalada keçirdiyim iki günü heç vaxt unutmayaacağam: Şeyx Şamilin 200 illiyi, Əziz Əliyevin yüz illiyi yubileylərini! Bu bayramlar yalnız yüksək səviyyəli rəsmi dövlət tədbirləri deyil, el şənliyi idi, Dağıstanın bütün xalqlarının hər iki oğula hədsiz məhəbbətinin təntənəsinin ifadəsiydi. Əziz Əliyev adına Kaspiysk Tibb Məktəbində xatirə lövhəsi açılanda da, onun yaşadığı ev, adına olan küçə ziyarət ediləndə də, respublikanın yüksək rəhbərləri ilə görüş keçiriləndə də, Mahaçqala muzeylərində Əziz Əliyev bölmələrinə baxanda da, ən nəhayət, zirvə tədbirində – Mahaçqalının ən böyük teatr salonunda təntənəli gecədə hamının üzündəki sevinc, dodaqlardakı xoş təbəssüm iki xalqın böyük oğluna ehtiramının və minnətdarlığının ifadəsi idi.

Xatirə lövhəsinin açılışında Kaspiysk Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Ruslan Hacıyevin, məktəbin direktoru Kazım Hacıyevin, tibb məktəbinin metodisti, ağbirçək Rövzənət Gitinovanın səmimi çıxışları məhəbbətlə qarşılandı. Azərbaycan Milli Onkologiya Mərkəzinin baş direktoru, akademik Cəmil Əliyevin çıxışını isə hamı xüsusi diqqətlə, maraqla dinləyirdi. **Biz Mahaçqala küçələri ilə addımlayanda yoldan ötən adamlar bir-birinə Cəmil müəllimi göstərər pıçıldayırdılar: «Əziz Əliyevin oğludur!»** Və bu pıçıldılar da üzlərdəki sevinc şönləri kimiydi.

Təntənəli gecədə Dağıstan Respublikası Dövlət Şurasının sədri Maqomedəli Maqomedovun dərin mənəli giriş sözü, hökumət sədrinin birinci müavini Baqauddin Əhmədovun geniş məruzəsi, Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı, respublikamızın baş naziri Artur Rasi-zadənin əhatəli çıxışı hədsiz maraqla dinləndi. Həyatlarında Əziz Əliyevin fəaliyyətinin izləri – hədsiz qayğıları bu gün də görünən Dağıstanın xalq şairi Rəsul Həmzətovun, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, professor Rizvan Süleymanovun, yazıçı Həmid Sultanovun, Dövlət Şurasının üzvü, Dərbənd Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Səid Qurbanovun, professor Abutalıb Əbilovun çıxışları

böyük eloğlumuz, bütün xalqımıza minnətdarlıq ifadəsiydi.

Əziz Əliyevin doğum gününün yüz illiyi gecəsin-də dağlar diyarının mədəniyyət dünyasına yeni bir töhfə bəxş olundu. Dağıstan Respublikası hökuməti-nin Dərbənd Dövlət Azərbaycan Dram Teatrının ya-radılması haqqında qərarı bəyan edildi. Əziz Əliyev Dağıstanda işlədiyi vaxtlar bütün xalqların teatrları kimi bu milli sənət ocağımıza da qayğı və diqqət göstərirdi. Müəyyən səbəblərə görə bağlanmış və uzun illər fəaliyyət göstərməyən bu teatrın Əziz Əliyevin yubiley günündə yenidən açılmasının elan edilməsi dərin rəmzi mənə daşıyır. Yəqin ki, mənim kimi o salonda əyləşənlərin də ürəyindən bir arzu keçdi: bu teatra Dağıstan mədəniyyətinin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan Əziz Əliyevin adı verilməlidir.

Əziz Məmmədkərim oğlu Əliyev dəfələrlə SSRİ-nin, Azərbaycan SSR-nin və Dağıstan MSSR-nin ali sovetlərinin deputatı olmuş, yüksək rəhbər partiya orqanlarının tərkibinə seçilmiş, iki dəfə Lenin ordeni, Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni, bir çox başqa dövlət mükafatları ilə təltif edilmişdir. Lakin ən yüksək deputat mandatları və nişanları da, ordenlər və fəxri adlar da (ən ucası olsa da) böyük simaların həyatını, fəaliyyətini bütünlüklə əks etdirə bilmir. Əziz Məmmədkərimoğlunun ən qiymətli mükafatı iki qardaş ölkə xalqlarının ona sonsuz məhəbbəti, ən fəxri adı isə Azərbaycanda və Dağıstanda qurub-yaratdıqlarıdır.

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin sözləriylə desək, **Əziz Əliyev Azərbaycan və Dağıstan xalqlarının əbədi dostluğunun simvoludur.**

* * *

1942-ci ildən 1948-ci ilə qədər Dağıstan MR-ə rəhbərlik edən Əziz Əliyev etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün dağlıların həyatında böyük rol oynadı, onların həm siyasi, həm iqtisadi, həm də mədəni həyatında yeni bir mərhələnin əsasını

qoydu. Eyni zamanda, Dağıstandakı fəaliyyətilə o, öz böyük daxili mənini üzə çıxara bildi, dahi bir şəxsiyyət, müdrik və uzaqgörən rəhbər, qüdrətli bir təşkilatçı və dövlət xadimi olduğunu sübut etdi. Ölməz Öndərimiz Heydər Əliyevin dediyi kimi, Azərbaycanın dövlət xadimləri arasında ali təhsili olan, ziyalılığı, zəngin elmi biliyi ilə fərqlənən bir neçə adamdan biri, bəlkə də yeganə adam olan Əziz Əliyevin belə bir şan-şöhrət qazanması Azərbaycanın o vaxtkı hakim dairələri, daha dəqiq de-yilsə, birinci katib Mir Cəfər Bağırov tərəfindən qısqançlıqla qarşılanırdı. Bəlkə də elə buna görəydi ki, 1948-ci ildə Əziz Əliyev Moskvağa çağırılır, bir il İctimai Elmlər Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən Ali Partiya kurslarında təhsil alır və Sov. İKP MK-da inspektor vəzifəsində çalışır.

1950-ci ildə Mir Cəfər Bağırovun istəyi ilə Əziz Əliyev Azərbaycana göndərilir və Nazirlər Soveti sədrinin müavini təyin olunur. Bu təyinat əslində Əziz Məmmədkərimoğlunu «vurmaq» üçün şərait yaratmağa, zəmin hazırlamağa xidmət edirdi və əvvəlcədən düşünülmüşdü.

Gənclik və yeniyetməlik çağlarından min bir əziyyətə qatlaşan, didərginliyin, ağılasız repressiyaların acısını dadan bu böyük şəxsiyyət ömrünün müdrik vaxtında bir daha belə bir təhlükə ilə qarşılaşmalı oldu.

Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev həmin dövrü xarakterizə edərək demişdir: **«Əziz Əliyev mənə danışırdı ki, 1938-ci il repressiyasından möcüzə nəticəsində xilas olmuşdur. Onu sonralar, 50-ci illərin əvvəlində repressiya etdilər. İşdən çıxarıb Ortopediya və Bərpa Cərrahiyyəsi İnstitutunun direktoru təyin etdilər, amma tezliklə bu vəzifədən də çıxartdılar. Professoru, elmlər doktorunu, bu qədər xidmətləri olan bir insanı Sabunçu xəstəxanasına baş həkim müavini göndərdilər və o, üç il orada işlədi. Bu, onun o vaxtkı rejimin, bilavasitə Mir Cəfər Bağırov tərəfindən həyata keçirdiyi repressiyalara məruz qaldığı dövr idi».**

Əziz Əliyev hələ Tibb İnstitutuna rəhbərlik

edəndə guya antisovet təbliğatının və millətçiliyin qarşısını almaq üçün «ciddi tədbirlər» görmədiyi üçün Mərkəzi Komitə Bürosunun qərarı ilə töhmət alır və bu əsassız cəza «vaxtı çatanda» götürülür, «şiddətlisi» çox sonraya – 1951-ci ilə, Əziz Əliyevin Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini işlədiyi vaxta saxlanılır. Bu, Azərbaycanın həyatında o dövr üçün çox mühüm bir məqamdır: maraqlı ömür yolu keçmiş, zəngin təcrübə toplamış, xalqın arasında çox yüksək nüfuzu olan Əziz Məmmədkərim oğlu artıq Azərbaycan SSR hökumətinə, Partiyanın Mərkəzi Komitəsinə rəhbərlik etməyə tam hazır idi və belə seçki bütün xalq tərəfindən böyük məhəbbətlə qarşılanırdı. Buna ... yol vermək olmazdı, çünki Ə.M.Əliyevin yüksək mədəniyyəti, intellekti, obyektivliyi, nəhayət, milli təəssübkeşliyi o illərdə respublika rəhbərliyində birinci vəzifəni tutmaq üçün müəyyən edilmiş ölçülərin çoxuna uyğun gəlirdi. Məsələn bir dəfəlik «gündəlikdən silmək» üçün «şiddətli töhmət» də az idi, vəzifədən də çıxarılmalıydı və ... əvvəl elmi-tədqiqat institutunununa direktor, sonra isə ... Sabunçu xəstəxanasına ... baş həkim müavini göndərilməliydə. Bəs «səbəb»? Bu yerdə bacısının İranda yaşaması «yada düşdü», 1918-20-ci illərin erməni təcavüzü də unuduldu, qaçqınlıq da, gənc Əzizin əzizlərini – atasını, anasını o vaxt itirməsi də...

Dövrün tanınmış adamları, Əziz Məmmədkərimoğlu ilə yaxın ünsiyyətdə olanlar deyirlər ki, bu repressiyadan sonra da onun xarakterində, davranışında cəmiyyətə və insanlara münasibətində heç nə dəyişmədi, əvvəllərdə olduğu kimi, işgüzar, nikbin yaşadı, yenidən böyük elmə qayıtdı. Doğma «Azərbaycan tibb jurnalı»nda dəyərli elmi məqalələr çap etdirdi. İctimaiyyət tərəfindən təəccüblə qarşılanan Mərkəzi Komitə qərarından (o vaxt müvafiq aksiya keçirmək yuxuda da ağla gəlməzdi) diqqəti yayındırmaq üçün Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun rektoru vəzifəsinə dəyişdirildi və ömrü qəfil, vaxtsız qırılanadək (1962-ci il) sə-

hiyyə işçilərinin peşəkarlığının artırılması, müxtəlif sahələr üzrə alimlərin, mütəxəssislərin yetişdirilməsi sahəsində gərgin, səmərəli fəaliyyət göstərdi. Hamı yenə onu «**Təcili yardım**», «**Cəmiyyətin loğmanı**», «**Qurucu Əziz**», «**Qeyri-adi insan**», **ya da sadəcə «Əziz müəllim» kimi tanıdı və sevdi.** Bu böyük ömür bir də onu təsdiqlədi ki, **VƏZİFƏLƏR İNSANI ZƏNGİNLƏŞDİRMİR, İNSANLAR VƏZİFƏLƏRİ ZİNƏTLƏNDİRİRLƏR.**

Əziz Əliyev - Azərbaycan KP(b) MK katibi. 1941- ci il.

*Азиз Алиев - Секретарь ЦК КП (б)
Азербайджана. 1941-й год.*

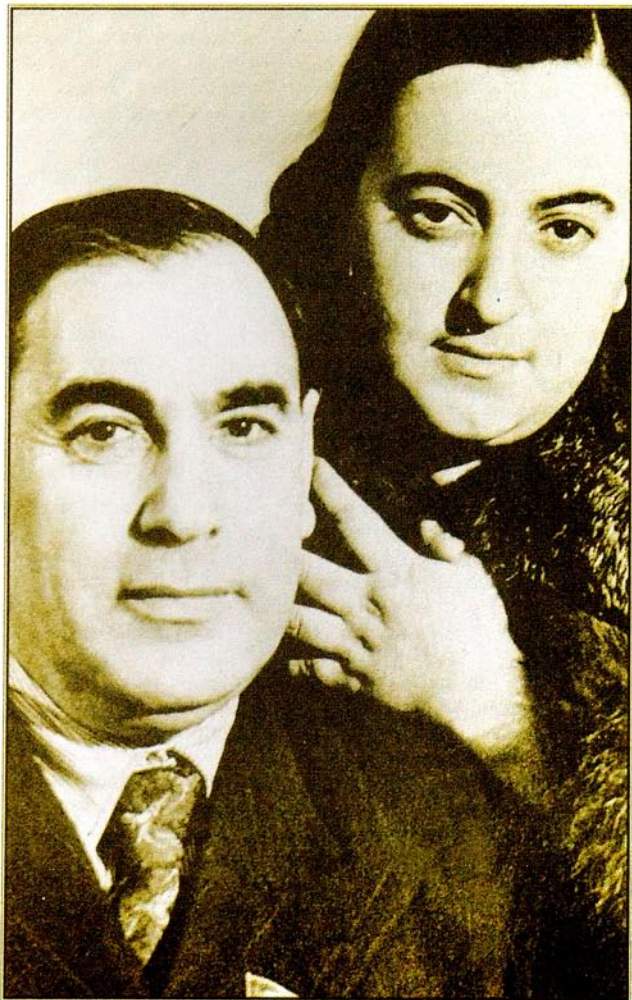

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Əziz Əliyevin anadan olmasının 100 illiyi yubileyi toplantısında çıxış edir. 14 may 1997-ci il.

Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев выступает на торжественном собрании по случаю 100 летнего юбилея со дня рождения Азиза Алиева. 14 мая 1997-й год.

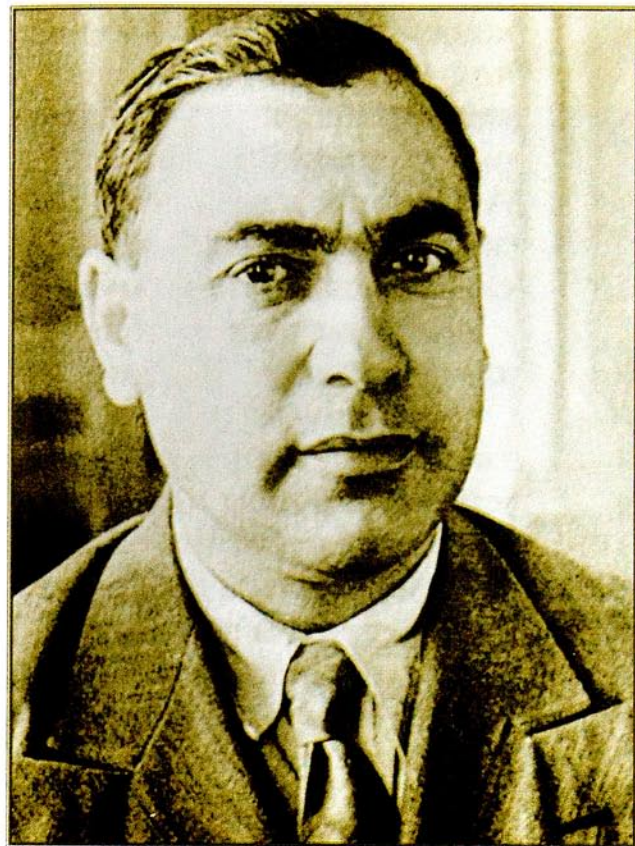

Президент Гейдар Алиев принимает делегацию Дагестана, прибывшую на юбилей Азиза Алиева. 14 мая 1997-й год.

Əziz Əliyev və Zərifə xanım. Dağıstan.

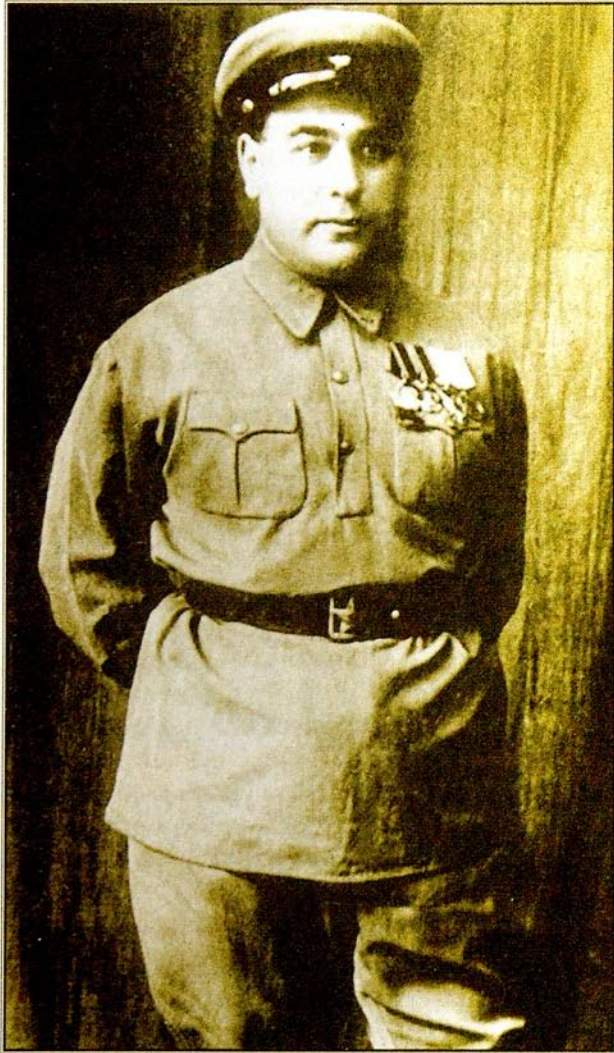
Азиз Алиев и Зарифа-ханум. Дагестан.

*Əziz Əliyev - Xalq Səhiyyə Komissarı.
Азиз Алиев - Народный Комиссар
здравоохранения.*

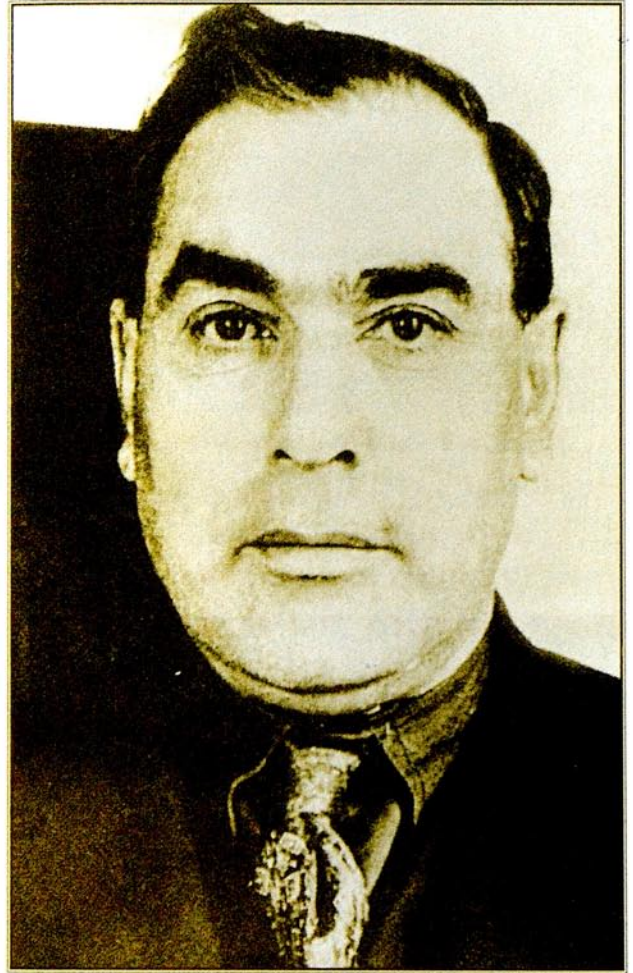

*Нəkimlərin Тəкминləşдирмə İnstitutunun Elmi
Şurasında. 1951-ci il.
На Научном Совете Института
Усовершенствования Врачей. 1951-й год.*

Polkovnik Əziz Əliyev. İran. 1942-ci il.

Полковник Азиз Алиев. Иран. 1942-й год.

Əziz Əliyev. 1950-ci illər.

Азиз Алиев. 1950-е годы.

Əziz Əliyevin nəticələri Babası, Atası və Anası ilə.

Провнучки Азиза Алиева с дедом, отцом и матерью.

Əziz Əliyevin nəticəsi balaca Heydər Babası, Atası və Anası ilə.

Правнук Азиза Алиева маленький Гейдар с Дедом, Отцом и Матерью.

Heydər Əliyev qızı Sevil xanım və nəvələri ilə.

Гейдар Алиев с дочерью Севиль-ханум и внучатами.

*Əziz Əliyevin anadan olmasının 85 illiyində. 1982-ci il.
На 85-тилетии со дня рождения Азиза Алиева.
1982-й год.*

*Əziz Əliyevin məzarı önündə.
Heydər Əliyev, Sevil Əliyeva, İlham Əliyev.
У могилы Азиза Алиева.
Гейдар Алиев, Севиль Алиева, Ильхам Алиев.*

Əziz Əliyev oğlu Tamerlan və qızı Zərifə ilə. 1938-ci il.

*Азиз Алиев с сыном Тамерланом и дочерью
Зарифой. 1938-й год.*

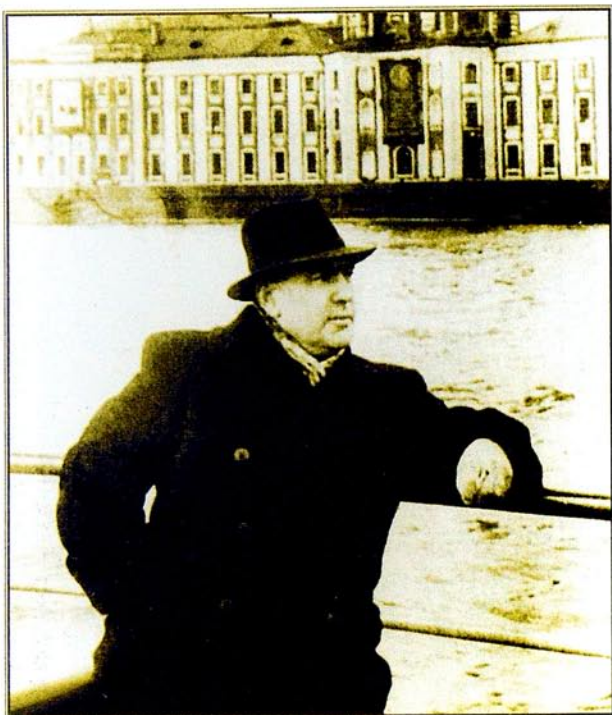

Soldan: Tamerlan, Əziz Əliyev, Zərifə xanım, Leyla xanım, qohum oğlan uşağı, Gülnarə (qısacaqda), Dilbər xanım.

Слева: Тамерлан, Азиз Алиев, Зарифа-ханум, Лейла-ханум, мальчик-родственник, Дилбяр-ханум, Гольнара на коленях у Дильбяр-ханум.

*Əziz Əliyev İranda. 1941-ci il.
Азиз Алиев в Иране. 1941-й год.*

Əziz Əliyev. Leningrad. 1951-ci il.

Азиз Алиев. Ленинград. 1951-й год.

Akademik Zərifə xanım Əliyeva.

Академик Зарифа-ханум Алиева.

*Öndə, soldan: Leyla xanım, Əziz Əliyev, Lətifə xanım.
Arxa sıradə, soldan: Dərbər, Zərifə, Tamerlan.*

*Сидят: Лейла-ханум, Азиз Алиев, Лятифа ханум.
Стоят: Дильбяр, Зарифа, Тамерлан.*

Əziz Əliyev qızı Gülarə ilə.

Азиз Алиев с дочерью Гюларой.

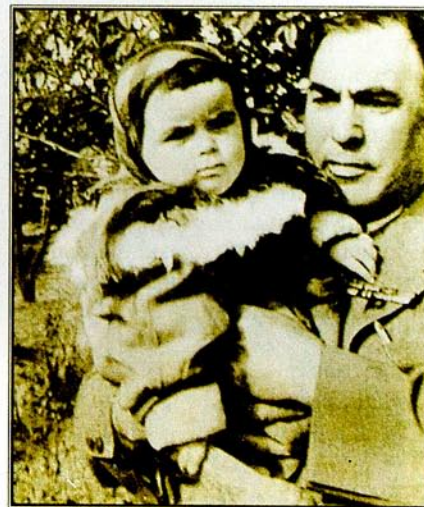

*Soldan: Leyla xanım, Zərifə xanım, Əziz Əliyev,
Tamerlan.*

Qaradağ. 1958-ci il.

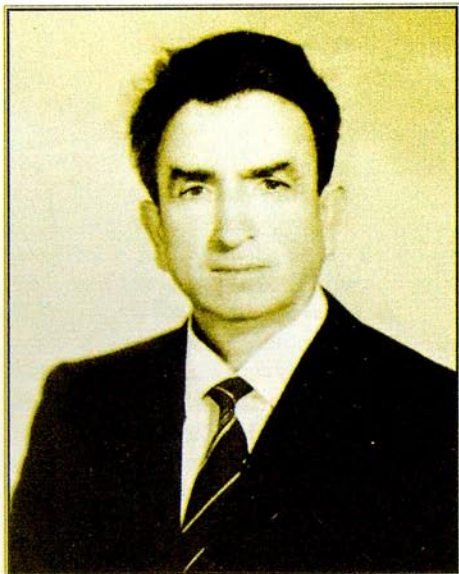
*Слева: Лейла-ханум, Зарифа-ханум, Азиз Алиев,
Тамерлан.*

Гарадаг. 1958-й год.

Əziz Əliyev nəvəsi Tamfura ilə. 1951-ci il.

Азиз Алиев с внучкой Тамфурой. 1951-й год.

Professor Tamerlan Əliyev.
Профессор Тамерлан Алиев.

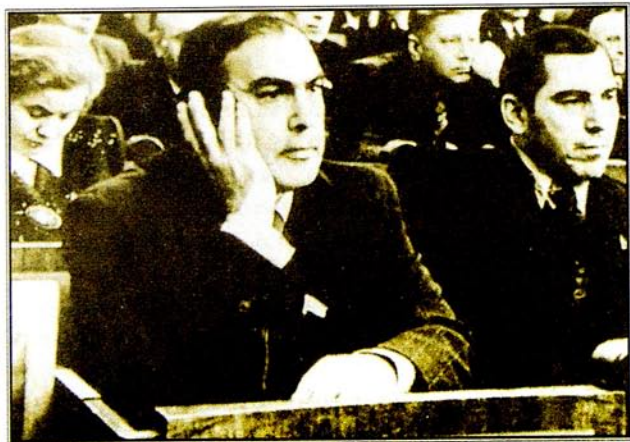
Akademik Cəmil Əliyev.
Академик Джамиль Алиев.

Tamerlan Əliyev, həyat yoldaşı Tamilla xanım və qızı Nigar.
Тамерлан Алиев, его супруга Тамилла-ханум и дочь Нигяр.

*Elmi şurada.
На научном совете.*

*SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında.
Dağıstan Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi Əziz
Əliyev və Dağıstan MR Nazirlər Sovetinin sədri
M.Daniyalov. 1946- cı il.*

*На сессии Верховного Совета СССР.
Первый секретарь Дагестанского обкома партии
Азиз Алиев и председатель Совета Министров
Дагестанской Автономной Республики
М.Даниялов. 1946-й год.*

*Gülarə xanım Əliyeva.
Гюлара-ханум Алиева.*

*Əziz Əliyevin ailəsi.
Семья Азиза Алиева.*

*Махаççаллада Әзиз Әлиевин анадан олmasının 100 illiyi тәнтәнә илә qeyd olunur. Kürsüdә Azərbaycan Respublikasının Baş naziri Artur Rasiyada.
27 aprel 1997-ci il.*

В Махачкале торжественно отмечается 100 летие со дня рождения Азиза Алиева. На трибуне Премьер-министр Азербайджанской Республики Артур Раси-заде. 27 апреля 1997-й год.

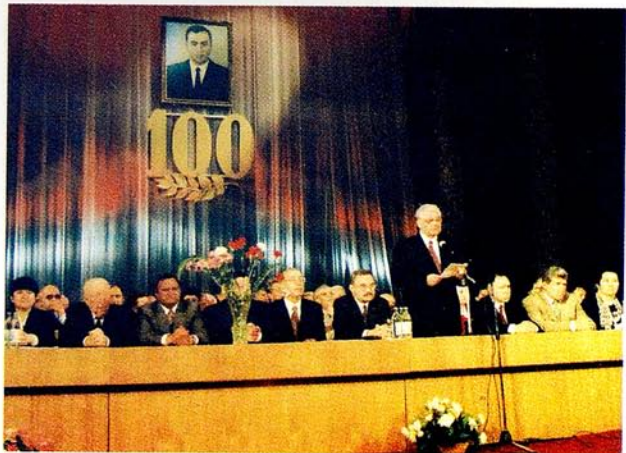
Dağistan Respublikasının rəhbərliyi ilə görüş. 27 aprel 1997-ci il.

Встреча с руководством Дагестанской Республики. 27-е апреля 1997-й год.

Махаççала. 27 aprel 1997-ci il.

Махачкала. 27-е апреля 1997-й год.

*Махаçкала. Əзиз Əлиевин anadan olmasının 100 illiyi.
27 aprel 1997-ci il.*

*Махачкала. 100-летие со дня рождения Азиза
Алиева. 27-е апреля 1997-й год.*

*Dağıstanın Kaspiysk şəhərində Əziz Əliyev adına Tibb
Texnikumunda xatirə lövhəsinin açılması. Mikrofon önündə
akademik Cəmil Əliyev.
27 aprel 1997-ci il.*

*Дагестан, г. Каспийск. Открытие мемориальной доски
в Медицинском Техникуме имени Азиза Алиева.
Перед микрофоном - академик Джамиль Алиев. 27-е
апреля 1997-й год.*

*Dağıstan Respublikası Dövlət Şurasının sədri Məhəmmədəli
Məhəmmədovla görüş. Soldan: Artur Rasi-zadə, Hidayət
Orucov, Səid Qurbanov, Toftiq Sarıcalinski, Dağıstan
Respublikasının indiki Prezidenti Muxu Əliyev.
27 aprel 1997-ci il.*

*Встреча с председателем Государственного Совета
Дагестанской Республики Магомедом Магомедовым.
Слева: Артур Раси-заде, Гидаят Оруджев, Саид
Гурбанов, Тофиг Сарыджалинский, нынешний
президент Дагестанской Республики Муху Алиев. 27-е
апреля 1997-й год.*

Dağıstan İncəsənət muzeyində. 27 aprel 1997-ci il.

В музее искусств Дагестана. 27-е апреля 1997-й год.

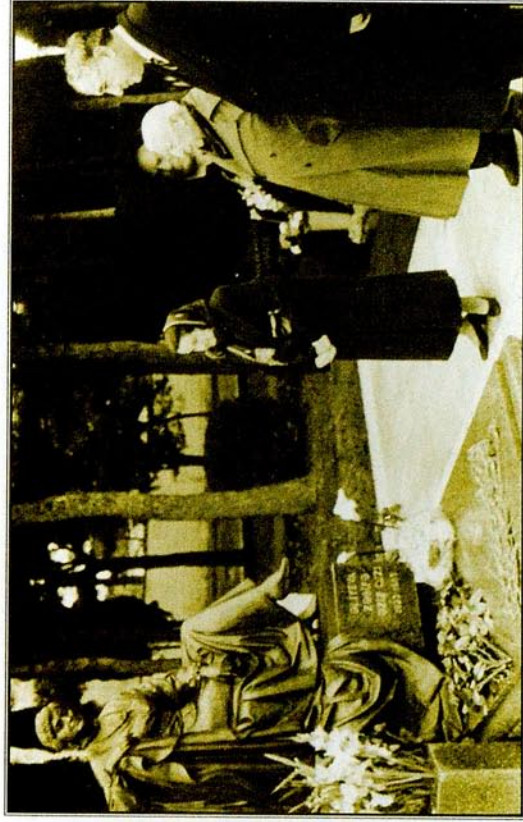

Өзиз Әлиевтің мәзарі өйінінда.

Рәсул Һәмзәтов, Раһимат ханым, Нидәуәт Орусов. 1996 -сү ил.

У могилаы Азиза Алиева.

Расул Гамзатов, Патимат-ханум, Гидаят Оруджес. 1996-й год.

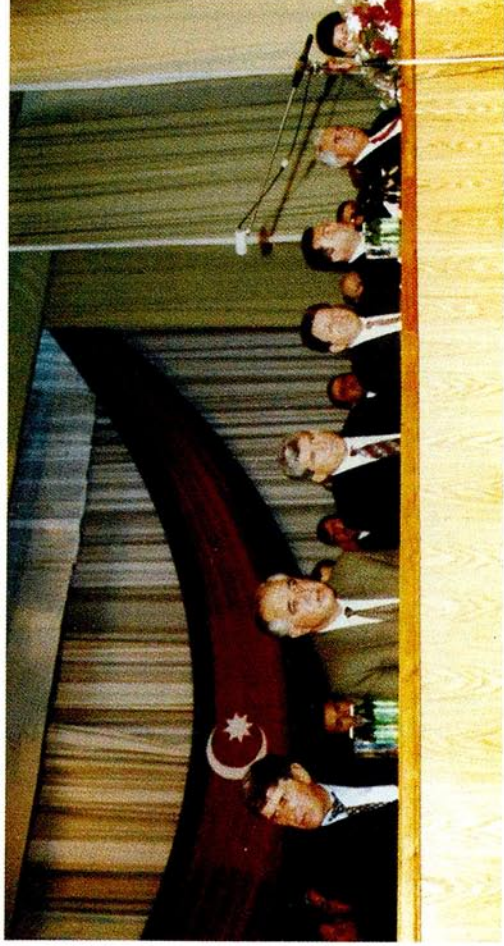

Зәрифә ханым Әлиеваның мәзарі өйінінда.

Раһимат ханым, Рәсул Һәмзәтов, Нидәуәт Орусов. 1996-сү ил.

У могилаы Зәрифә-ханум Алиевой.

Патимат-ханум, Расул Гамзатов, Гидаят Оруджес. 1996-й год.

Dağıstanlı qonaqlar Bakı Dövlət Universitetinin professor - müəllim heyəti ilə görüşdə. 14 may 1997-ci il.

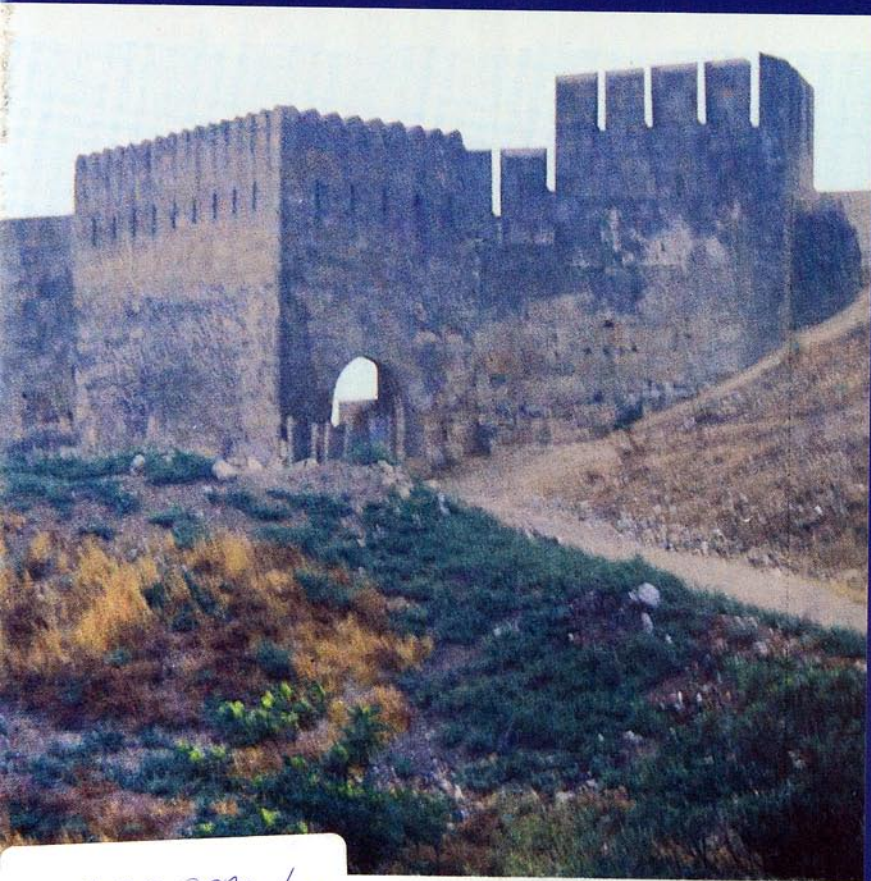
Гости из Дагестана на встрече с профессорами и преподавательским составом Бакинского Государственного Университета. 14 мая 1997-й год.

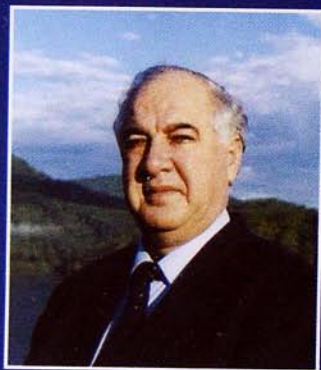
ГИДАЯТ

АЗИЗ АЛИЕВ

Гордость
Страны Огней
и края гор

Азиз-265335

Три великих государственных и
общественных деятеля, рожденных
нашим народом в XX веке, вошли
в историю и своей деятельностью
за пределы Азербайджана. Это
Нариман Каримов, Азиз Алиев и
Гейдар Алиев

... Мне довелось принять участие
в интереснейших мероприятиях
в Дюссельде, проведенных на са-
мом высоком уровне. Но те два
дня, что я провел в Махачкале,
я не забуду никогда. Это личный
визит Шейха Шамиза и 100-лет-
ний юбилей Азиза Алиева! Это
были не только официальные
товарищеские торжества — это
были народные празднования
и подлинная слава этого
человека, и в них тоже участво-
вали все народы Дюссельдена.

Г. Омаров

ГИДАЯТ

АЗИЗ АЛИЕВ

Гордость
Страны Огней
и края гор

БАКУ-2007

Перевод с азербайджанского

Сиявуша Мамед-заде

Редактор – **Маис Гаджили**

Художник – **Ариф Гусейнов**

Гидаят. «Гордость Страны Огней и Края гор».
Баку, издательство «Абилов, Зейналов и сыновья».
2007., 73 стр.

Книга повествует о жизненном пути выдающегося общественно-политического и государственного деятеля, великого сына Азербайджана Азиза Алиева, о его многопрофильной деятельности, о великих деяниях, совершенных им для нашей страны, а также его незаменных заслугах в Южном Азербайджане и Дагестане.

ISBN 5-87459-005-6

© «Абилов, Зейналов и сыновья» 2007
© Огусов Н., 2007

Сдано в набор 01. 12. 06. Подписано к печати
12. 12. 2006. Печать офсетная. Тираж 500

Подарочное издание

Издательско - Полиграфический Дом «Абилов,
Зейналов и сыновья»
AZ1009, Баку, Азербайджан,
ул. М. Ибрагимова 43.Тел: +99412 4973623
E-mail: azs@azdata.net

Ровно десять лет тому назад, осенью 1996 года увидела свет моя статья «Азиз-Созидатель». В ней в общих чертах нашли отражение основные моменты яркой жизни и кипучей созидательной деятельности Азиза Алиева, в том числе и та поистине исключительная роль, которую он сыграл в мобилизации духовной энергии и трудовых ресурсов многонационального Дагестана в историческом противоборстве народов Советского Союза с гитлеровскими полчищами.

"Азиз - Созидатель" был опубликован в печати на азербайджанском и русском языках, и включен в качестве предисловия к книге известного поэта и публициста Таира Талыблы "Азиз Алиев: эпоха, жизнь, личность", по- моему, пока самому высокому произведению об этой выдающейся личности. В заметках "От автора" Таир Талыблы пишет: "Написать книгу о жизни Азиза Алиева, к которому всегда питал благоговейную любовь, посоветовал мне Государственный советник, писатель Гидаят Оруджев. А оценку ответственному труду, посвященному славной жизни, дадут, разумеется, читатели."

Признаться, книгу на эту тему намеревался написать я сам. Но перегруженность служебными заботами не позволяла это осуществить. После долгих раздумий я пригласил Таира, поведал ему свои соображения, обстоятельно побеседовал с ним. Таир поработал в архиве, встретился, пообщался с людьми, близко знавшими и сотрудничавшими с Азизом Алиевым. Подготовленная рукопись под моей редакцией была издана большим тиражом. Книга вызвала широкий резонанс, затем была переведена и издана на русском языке.

Дальнейшее, более глубокое знакомство с дагестанским периодом биографии выдающейся личности вызвали во мне новую волну переживаний и впечатлений, побудив написать очерк «Азиз Алиев в Дагестане». Позднее открывшие-

ся мне новые вехи деятельности этого великого создателя и патриота в Южном Азербайджане также получили отражение в моих заметках.

Ныне исполняется 110 лет со дня рождения Азиза Алиева, занимающего незаменимое, самоприсущее и высокое место в истории Азербайджана двадцатого столетия. Поэтому я решил вновь вернуться к образу этой неповторимой ЛИЧНОСТИ, к обстоятельствам его поучительной и яркой жизни и деятельности, и представить свои заметки читателям современного Азербайджана и Дагестана.

Три видных государственных и общественных деятеля, рожденных нашим народом в XX веке, вошли в историю и своей деятельностью за пределами Азербайджана: это Нариман Нариманов, Азиз Алиев и Гейдар Алиев.

За короткий период, когда Нариман Нариманов занимал высокий пост в Кремле, ему в полной мере открылась бесчеловечная, антигуманная сущность режима, которому он до того служил верой и правдой. Позднее прозрение и естественный протест, вызванный этим открытием, привели к тому, что он распрощался с жизнью при до сих пор не выясненных полностью обстоятельствах.

Немногом отличается от его судьбы и судьба Азиза Алиева. Этот видный государственный и общественный деятель, нареченный «комиссаром здравоохранения всех времен», поднялся до третьего секретаря ЦК АКП (б), а в самые страшные годы руководил Дагестаном. Внес неопенимый вклад в защиту этого горного края, а заодно и Азербайджана, от угрозы фашистской оккупации, был переведен на ответственную работу в Москву, затем возвращен в Баку и вновь назначен на высокую должность и... когда на очереди было избрание на руководящий пост в Азербайджане, угодил под жернова большевистской репрессивной машины.

И лишь однажды – в случае с Гейдаром Алиевым – система все же дала сбой: в 1969 году, задолго до его избрания членом Политбюро ЦК КПСС и первым заместителем председателя Совета Министров СССР, не сумела предотвратить приход к власти в Азербайджане этого уникального государственного деятеля и незаурядной личности. На первом же пленуме, проходившем под его председательством, Гейдар Алиев выступил с обширным докладом, указав на серьезные недостатки в работе государственных и партийных органов, процветав-

шую в них коррупцию и злоупотребления. Тем самым впервые в истории тоталитарного режима во всеуслышание было заявлено о действительном положении вещей в его недрах.

Благодаря своему выдающемуся интеллекту, организаторскому таланту, стремлению к реформам во имя национальных интересов, доскональному знанию системы управления, он стал известен всему миру и стал угрозой для правящей клики: все шло к тому, что именно Г. Алиев должен был занять высший пост державы. И вновь был приведен в действие отлаженный механизм, в результате чего судьба Гейдара Алиева в период 1987-1992 гг. не слишком отличалась от судьбы Азиза Алиева.

С отрочества, а может, еще с детства меня магически манил Дагестан, его история, культура, гордые люди Страны гор и, конечно же, нерушимая твердыня нашей генетической памяти – Дербент, привлекавший теплым притяжением родства.

Что это было - зов крови, прихоть пылкого воображения, неосознанное начало писательства? Не знаю, но хорошо помню, что, зачитываясь скудной литературой по этой теме в библиотеке зангезурского полугорного-полуплоского селения, книгами, купленными в магазине соседнего Ордубада, я прикипал сердцем к этому краю с его самоприсущей стариной, с национально-духовной самобытностью.

Наше поколение, по велению сыновнего долга постигавшее правду о войне 1941-1945-х годов, оставившей отметины и в наших детских и отроческих душах, о преступлениях фашизма, одновременно – о борьбе народов за свою самостоятельность и свободу, не могло обойти вниманием и Дагестан времен войны. Как жили, как сражались в тяжелые дни Второй мировой войны потомки шейха Шамиля и Хаджи Мурата, Махмуда и Етима Эмина, нас-

ледники доблестных дербентских военачальников и отважных воинов-азербайджанцев?

Листая летописи тех грозных лет, я встретил имя почетного гражданина и мудрого руководителя Азиза Мамедкерим оглу Алиева, который навсегда приковал мое внимание. Эта выдающаяся личность, в тягчайшие годы войны находившаяся на переднем крае борьбы с фашистским нашествием, породила у меня много вопросов:

Как так получилось, что в судьбоносную пору руководителем края, где проживают представители почти ста различных национальностей и народностей, был назначен сын Азербайджана? Что обусловило его феноменальный опыт, недюжинный интеллект, твердую волю, гуманизм? Какую школу жизни он прошел, кто были его учителя и наставники?

Азиз Алиев родился сто десять лет назад в селе Хамамлы, на территории исторического Эриванского ханства. Отец его Мамедкерим киши, простой труженик, ревнитель просвещения, вскоре переселился в Эривань, в квартал Тепебаша. Несмотря на семейные материальные тяготы, он определил сына в Эриванскую гимназию, в советское время преобразованную в среднюю школу имени М. Ф. Ахундова и действовавшую до конца 80-х годов – времени, когда все азербайджанцы, до единого, были изгнаны из Еревана и республики, именуемой ныне Арменией. Азиз учился отлично. Азиз с детских лет ощущал материальные лишения и трудности, выпавшие на долю семьи, не чурался физической работы и уже с юных лет помогал родителям. Впоследствии, вспоминая годы учебы, Азиз Алиев писал в своей автобиографии: « С восьми лет я поступил в русско-татарскую («русско-азербайджанскую» - Г.) школу, продолжил образование в Эриванской гимназии. Благодаря тому, что во все годы обучения я учился на отлично, был освобожден от платы за

обучение. По сути, у нас не было возможности платить за обучение. Учась в VI классе гимназии, я вечерами подрабатывал подготовкой учеников, чтобы помочь семье прокормиться, содержать мать и младшего брата». Именно в те годы формируется характер юного Азиза, мужавшего и закалявшегося суровыми, порой беспощадными испытаниями жизни. Гимназию он окончил с золотой медалью. Благодаря материальной помощи Г.З. Тагиева он отправляется в Петроград, поступает в Военно-медицинскую Академию.

На торжественном юбилейном вечере, посвященном столетию со дня рождения Азиза Алиева, наш общенациональный лидер Гейдар Алиев, особо подчеркивая необычайную принципиальность, боевитость его характера, говорил: «Он с самого начала был человеком необыкновенным. Обратите внимание на его биографию. Отнюдь не каждый в юные годы смог бы получить образование в русской гимназии в Эривани и окончить ее с золотой медалью, ... обратиться к Гажди Зейналабдину Тагиеву, получить от него помощь и отправиться в Петербург, чтобы получить образование во всемирно известной Военно-медицинской Академии. Отнюдь не каждый в молодые годы может быть столь целеустремленным. Иными словами, этот незаурядный, талантливый от Бога человек благодаря своей целеустремленности, самоотверженности, трудолюбию, жажде знаний, приобрел очень многое, выработал в себе всесторонние человеческие качества».

Молодому Азизу пришлось расстаться с Академией - он возвращается в Шарур, в село Шахтахты. Дашнаки нагрянули в Нахчыван, началась кровавая резня. На сей раз семье пришлось искать пристанища в Южном Азербайджане, они приютились в селе Араблар.

После очищения древней нахчыванской земли от дашнаков семья возвращается в Шахтах-

ты. Азиз в эти годы потерял родителей. Он работает в медицинских пунктах по обе стороны Араза, берется и за другие дела, чтобы помочь семье прокормиться.

Затем - Баку... Скромная канцелярская работа в Совнаркоме и возобновление учебы в медицинском институте...

Уже на протяжении более полутора столетий армянские националисты, одержимые бредовой идеей о создании «Великой Армении от моря до моря», разумеется, моноэтнической, без тюрок, творят тягчайшие преступления, осуществляя «поэтапный» геноцид.

Детство и юность Азиза Алиева трижды были омрачены такими кровавыми бесчинствами, неуправляемыми общественно-политическими катаклизмами, потрясениями, массовым истреблением безвинных соотечественников.

Еще в 1905 году армянские расисты разрушили и сожгли более ста азербайджанских сел в Эриванской губернии, истребили тысячи людей. Погромам, убийствам в городах не было числа. В 1914 году вооруженные армянские банды стали систематически осуществлять план по истреблению или изгнанию наших соотечественников в зоне Нахчыван – Зангезур – Карабах, с целью их «приармянивания». Эти злодеяния приобрели ужасающие масштабы в 1918 году после падения царской империи. В одной только Эриванской губернии были обращены в пепелища 211 сел. Политика геноцида в отношении наших соотечественников под ширмой установления большевистской власти продолжалась и в 1919-1920-х годах. В итоге, если в 1916 году (после геноцидов 1905 и 1914 годов!) численность азербайджанского населения в Эриванской губернии составляла 373582 человека, то в ноябре 1920 года оставалось лишь 12 тысяч человек.... В целом за 1905-1920 годы на территории нынешней Армении были стерты с лица земли до тысячи азербайджанских сел, а жители

их были истреблены. Речь идет только об одном регионе – Эривани и его окрестностях. А сколько людей было загублено в Зангезуре, Карабахе, Гяндже, Шамахе, Гейче, Карсе.... Сколько таких же и еще более страшных расправ! Исторические источники свидетельствуют, что на протяжении XX века армянами были зверски истреблены около миллиона азербайджанцев и более полутора миллионов изгнаны с территории нынешней Армении. Армения, согласно Батумскому договору 1918 года, имевшая территорию площадью всего 9 тысяч квадратных километров, на сегодняшний день взяла под контроль 40 тыс. кв. километров исконно азербайджанских земель...

Вот с какими трагическими потрясениями, социально-политическими бурями, разгулом реакции и кровавыми бойнями совпали юные годы Азиза!..

Такой крутой пролог биографии способен либо сотворить из человека личность, либо загубить его. Чтобы врожденный талант реализовал себя нужны безмерный труд, воля, сила духа.

Такие изломы судьбы, испытания определяют национальную, гражданскую позицию личности, готовят ее к будущему большому поприщу, растят из сына рода человеческого сына народа и Отечества.

На юбилейном торжестве, посвященном 100-летию со дня рождения выдающегося ученого и хирурга, академика Мустафабека Топчубашева, Президент Азербайджана Гейдар Алиев, напоминая вехи биографии этого подвижника отечественной науки, сказал: «Мустафабек Топчубашев родился в городе Эривани, на земле древнего Азербайджана, окончил Киевский университет, затем приехал в Баку и здесь начал свою деятельность. Весьма примечательно, что в возрасте 24 лет он начал преподавать в Бакинском Государственном Университете... как педагог-азербайджанец. Известно,

что в ту пору, при создании в Азербайджане первого университета, у нас было очень мало национальных кадров. Создатели университета пригласили профессоров, специалистов из России и из других стран. Однако в то же время были и азербайджанцы, получившие образование.... В ту пору начал свою деятельность и молодой Мустафабек. То есть он смолоду всегда заглядывал вперед и стремился получить объемное образование, поставив себе целью служение народу, и преуспел в этом. Эти же слова нашего уважаемого Президента можно отнести к первому Бакинскому периоду деятельности Азиза Алиева. Гейдар Алиев всегда высоко оценивал эти две выдающиеся личности, двух гениальных сынов Азербайджана, родившихся и выросших в одном краю, в одной среде - Азиза Алиева и Мустафабека Топчубашева, видя в них истинных интеллигентов- патриотов, пример служения родному народу: «Сегодня Азербайджан - независимая республика. Ныне мы свободные люди. Люди, трудившиеся в те годы, создавшие азербайджанскую науку, образование, здравоохранение, экономический потенциал и индустрию, заложили фундамент сегодняшней независимости Азербайджана. Мы не должны забывать их, должны помнить их, должны оценивать их заслуги. Среди этих людей - Азиз Алиев.»

Изучение поры гражданского и творческого становления этих двух больших личностей - Азиза Алиева и Мустафабека Топчубашева, а также представителей последующего поколения - Гейдара Гусейнова, творца фундаментальных трудов по философии и другим сферам общественных наук, поднявшего эту область науки на новую ступень, ученого-подвижника Гасана Алиева, имевшего исключительные заслуги в развитии нашей географической науки, композитора Сеида Рустамова и других деятелей, значимо еще и как свидетель-

ство того, что представители нашего народа на своих этнических землях в Ереване, во всем Западном Азербайджане, несмотря на непрестанные гонения, злодеяния и геноцид в отношении азербайджанцев, оберегали высокую духовность, культурно-интеллектуальный потенциал. Народ мыслил, созидал, творил и взращивал личности, которым было суждено сыграть незаменимую роль в судьбах всей нации.

Мустафабек вспоминал: «Отец часто ставил мне в пример Азиза (Алиева-Г): «Азиз на два года младше тебя, но вдвое толковее. Учителя не нахвалятся на него. Он и сам учится, и другим помогает. Если и выйдет толк, то от такого мальчика, как Азиз...»

Мустафабек, вспоминая о зрелом периоде жизни своего единомышленника, его многогранную творческую и созидательную деятельность, отмечал: **«Азиз Алиев - не только Личность, его деятельность - целый этап в развитии народного здравоохранения».**

Не будь феноменальной организаторской жилки, таланта созидателя, энциклопедически широкой эрудиции, быть может, Азиз Алиев посвятил бы себя только развитию здравоохранения в Азербайджане. И в этом случае, несомненно, наше здравоохранение выиграло бы еще больше, но в других отраслях мы бы немало потеряли. Трудясь на иных поприщах, Азиз Алиев не упускал из поля зрения и здравоохранение; он запомнился врачам, ученым-медикам как незаменимый и долголетний нарком здравоохранения. Защитивший в молодые годы кандидатскую и докторскую диссертации, Азиз муаллим наряду с обретением глубоких научных, теоретических знаний прошел серьезную практическую школу, сформировался и как крупный ученый, и как созидатель-организатор. Обратим внимание на послужной список выпускника мединститута: 1928 год - заведующий лечебным отделом в Наркомате здравоо-

ранения; 1929 год - первый заместитель наркома здравоохранения, директор Государственного клинического института; 1934 год - заведующий Бакздравотделом; 1935 год-директор Медицинского института.

Азиз Алиев - истинный создатель Мединститута, о котором в 1930 году было просто объявлено как об учебном очаге, создаваемом на базе факультета Азгосуниверситета. В период его руководства в АМИ с привлечением лучших специалистов были созданы соответствующие кафедры, выращены национальные кадры. В Москву, Ленинград направлялись врачи для профессионального совершенствования, исследователи - для продолжения научных работ; создавалась и укреплялась материально-техническая база (учебные корпуса, строительство общежитий, приобретения оборудования и т.д).

Для врачей и студентов незаменимым источником стали его учебник «Клинические анализы» и редактировавшийся им еще с 1933 года «Азербайджанский медицинский журнал». По документам первой половины тридцатых годов можно видеть, что Азиз Алиев направлялся туда, где более всего требовались талант и энергия организатора-творца. (Так было и позднее!) Например, почти годовой перерыв в руководстве АМИ был связан с работой заведующего отделом здравоохранения в Баксовете. Дело в том, что в те времена в работе по созданию профессиональных профильных структур, больниц, улучшению организации медицинского обслуживания населения столицы республики альтернативы Азизу Алиеву не было.

Другой беспристрастный пример, когда Азиз муаллим с января до мая 1937 года, наряду с АМИ, руководил и Азгосуниверситетом, сообщает об имидже Азиз муаллима как прекрасного кадрового специалиста, неутомимого

организатора и представителя национальной интеллигенции.

В 1938 году Азиз Алиев избирается секретарем Верховного Совета Азербайджана. Это был шаг, содействующий формированию, профессионализации законодательного органа республики.

В 1939-1941 годы, находясь на посту наркома здравоохранения, он вносит выдающийся вклад в дело создания оздоровительных очагов по всей республике, обеспечения их компетентными кадрами, материально-технической базой. При всей широте диапазона деятельности он, прежде всего, был врач, достойный наследник традиций Гиппократов. Медики называли его «Скорой помощью», а широкая общественность видела в нем легендарного логмана-целителя.

Высшим наказом Гиппократов, быть может, является самоотверженность, готовность врача при необходимости не щадить собственного здоровья ради спасения больного.

Азиз Алиев и сам был донором, по словам близко знавших его коллег, отдавал свою кровь нуждающимся несмотря на то, что у самого она не превышала норму. **Это было подвижничеством, рыцарством.** Хотя он сам, с присущим ему скромным благородством, не усматривал в этом ничего из ряда вон выходящего: «Работающий на ниве здравоохранения должен уметь пожертвовать своей кровью. Это не героизм, а обычная моральная норма».

Вы слышите, наши современные целители, служители здоровья?

Еще один наказ Гиппократов: «**Врачуй не только лекарствами, но и словом!**»

Азиз Алиев следовал этому завету – его мудрые советы, рекомендации, напутствия, ободрительные слова вселяли веру и надежду в сердца тысяч и тысяч страждущих, бальзамом ложились на душевные раны.

Смолоду и до службы на ответственных постах он оставался всегда на высоте заветов чело-веколюбия, естественной простоты и искренности, чтит старших и радел о младших, обращался с людьми не на чиновно-директивном лексиконе, а на языке, согретом добрыми заветами предков.

Забегая намного вперед, вспоминаю эпизод, рассказанный мне верным другом семьи Алиевых, известным партийным и советским работником, заслуженным журналистом Габибом Гасановым, взволновавшим меня и обнаживший новую глубину личности Азиза Алиева. Этот эпизод – последний аккорд большой жизни Человека, всецело посвятившего себя благу людей: **Азиз муаллим взялся проводить на вокзал домработницу, старую русскую женщину... и скончался на вокзале.** Эту старую женщину, казалось бы, мог проводить и кто-нибудь из родни, из знакомых, и шофер.... Но Азиз муаллим решил сделать это самолично. **Вот величие простоты, эталон чуткости!**

Занимая высокие посты, Азиз Алиев и его семья жили очень скромно, у них не было никаких иных источников дохода, кроме зарплаты, они не пользовались многими льготами и привилегиями, полагающимися руководящим лицам по тогдашним законам.

Вновь перескакивая через хронологию, вспоминаю недавнюю свою поездку в составе большой делегации в Измир. Мое внимание привлек один из спутников по поездке, интеллигентный, обходительный и деликатный человек. Мы познакомились. Оказалось, что он директор Национального Онкологического центра, профессор Джамиль Алиев – самый младший из детей Азиз муаллима. О нем я и раньше слышал много лестных и добрых отзывов. Мы откровенно говорили на множество тем. Естественно, меня особенно занимали вехи жизни Азиз муаллима, и я спросил об отчете очаге.

Джамиль сказал: «Мы сдали ту квартиру, получили трехкомнатную в другом месте». «Почему же? – удивился я. - Могли бы Дом-музей там создать». «Отец и сам воспротивился бы этому. Музей можно было бы посвятить одной из научных отраслей, которыми он занимался. Это не нашло согласия». «Ладно, остались бы жить сами. Как-никак, отчий кров». «Жилплощадь была большая, даже при жизни отца квартира не ремонтировалась. А у нас не было таких возможностей...» «И кому же ее предоставили?» - спросил я. Он назвал имя известной певицы...

Та самая знаменитость, возможно, отремонтировала и обставила памятную квартиру по последнему слову западной моды, но вот, поди ж ты, сама бывает у себя дома в кои веки, вести о ней доносятся из концертных залов зарубежья, фешенебельных отелей и престижных салонов (спору нет, это звезда, талант, и если такой образ жизни ей больше по вкусу, как говорится, вольному воля); но мои мысли занимает другое: у семьи Азиза Алиева не было возможности отремонтировать освященный его памятью кров; но дети унаследовали духовное богатство этой большой личности.

Скромный образ жизни - моральное кредо видного терапевта, профессора, долгое время возглавлявшего кафедру внутренних болезней, члена Ученого совета и председателя специализированного Ученого совета АМИ Тамерлана Алиева.

В памяти нашего народа будут жить обаятельные, чуткие и яркие личности – выдающийся офтальмолог, академик Зарифа-ханум, наш прекрасный музыкант-исполнитель, заслуженный деятель искусств Гюлара-ханум...

А вышеупомянутая звезда нашего искусства уже давно стремится... продать достопамятную квартиру, где жил А.М.Алиев. Если это дело выгорит (при снисходительном согласии соответствующих чиновников), то кто станет но-

вым хозяином этого очага – не отечественный ли или закордонный бизнесмен? Не превратится ли квартира в офис или в иной несуразный объект?

Пути Господни неисповедимы...

***

В первый же год войны с гитлеровским нашествием А.М.Алиев, избранный секретарем ЦК КП (б) Азербайджана, включается в решение глобальных оборонных проблем, связанных не только с Азербайджаном, но и с участием всего Советского Союза.

Стратегические цели Гитлера были ясны и накануне развязанной им войны: завладеть Баку и прибрать к рукам ресурсы «черного золота», тем самым перекрыть главную артерию, питавшую советскую военную технику.

Эта цель в первые же месяцы войны трансформировалась в тактические маневры, затем весь Северный Кавказ, вплоть до Дагестана, был оккупирован.

Азиз Алиев в ту суровую годину вновь явил перед всей страной свою феноменальную деловитость, организаторское мастерство в обеспечении ритмичной работы индустрии республики, в особенности снабжения фронта и соответствующих регионов бескрайнего Союза нефтепродуктами.

Его служебные заботы и проблемы на этом не завершились. Когда советские войска были введены в Иран, возникла серьезная необходимость в высококомпетентном, многоопытном политике, который сочетал бы в себе и умение общаться с людьми, с населением соседней страны, и был бы способен снискать его доверие и уважение. Ведь «красных» на закордонном Юге встречали неоднозначно, в народе бытовала молва, дескать, «русские гонятся за зайцем на арбе», и страхи перед возможной ок-

купацией закрадывались в души не только персов, но и миллионов наших сонародников, курдов и других национальных групп по ту сторону Аракса.

Здесь нельзя было обойтись без Азиза Алиева, чтобы правильно построить пропаганду, довести до населения истинные цели ввода советских войск (обеспечение безопасности СССР и Ирана), ослабить и устранить тенденции к противостоянию и конфронтации...

Мы начитались и наслышались о тех судьбоносных днях Юга, но всецело до Азербайджана не доведена та истина, что в наблюдавшихся революционных переменах в национальном самосознании наших сонародников на Юге, их воле к возрождению историко-духовной самобытности, формировании идеи Южной республики – незабываемой и славной страницы нашей истории, – Азиз муаллиму принадлежит особая и преимущественная заслуга.

Так как в период тоталитарного советского режима тема Южного Азербайджана долгое время была закрытой, работа выдающегося государственного деятеля Азиза Алиева в Иране в годы Второй мировой войны не освещалась должным образом, всесторонне, как есть. После восстановления нашей независимости «белые пятна», замалчивавшиеся страницы нашей истории стали объектом исследования наших ученых, получили огласку и печатное освещение, была внесена ясность во многие вопросы. Необходимость полного и обстоятельного изучения того исторического периода, донесения до широкой общественности роли и заслуг такого большого государственного деятеля, как Азиз Алиев, подчеркивал в своем выступлении на торжестве в связи со 100-летием со дня его рождения зодчий и строитель независимого Азербайджанского государства Гейдара Алиев: **«Да, придет время, выявятся и подробности**

его (А.Алиева - Г.) деятельности в тот период. Однако, мне, например, известно, с какой смелостью и умом он вел там работу вместе с выдающимися азербайджанскими писателями Сулейманом Рустамом, Мирзой Ибрагимовым, Сулейманом Рагимовым и многими другими».

Известный ученый – историк Джамал Гасанлы в период, прошедший после 100-летнего юбилея Азиза Алиева, широко исследовал события в Южном Азербайджане в канун и во время II мировой войны. В результате исследований он написал книгу «Южный Азербайджан: между Тегераном-Баку-Москвой (1939-1945)», изданную в 1998 году. В книге на основе исторических фактов и материалов найдла со всей полнотой отражение деятельность Азиза Алиева в Иране в 1941-42 годах. В сентябре 1941 года назначенный членом Военного совета 47-й советской армии в Тебризе, Азиз Алиев за 6-7 месяцев осуществил в Южном Азербайджане немислимо большие дела.

По его инициативе и его усилиями в Тебризе открываются финансирувавшиеся СССР светская школа, больница, в парке «Гюлистан» организуются театр, музыкальные кружки; в ноябре-декабре сорок первого года здесь гастролирует наш Театр оперы и балета... Сулейман Рустам вспоминал: «Не ошибусь, если скажу, что встречать мастеров азербайджанской сцены на вокзале собрался весь Тебриз».

При сегодняшнем взгляде на жизнь такие мероприятия, проводившиеся по ту сторону Аракса, могут показаться обычным делом. Но если учесть, что в те годы в самом Тебризе не было ни единого концертного зала, театрального помещения, других очагов культуры, нас не может не взволновать большой патриотический смысл и значимость этих начинаний.

В те годы наши южные братья и сестры могли в ощутимой мере приобщиться к азербайджанской печати, художественной, историчес-

кой, научной литературе, достижениям национальной кинематографии и драматургии; происходило пробуждение и революционное обновление в умах.

Азиз Алиев в очень короткие сроки еще больше расширил свои познания о Юге, глубоко вник в социально-политический настрой и духовный менталитет населения региона, не довольствуясь исполнением реляций, определявшихся только лишь в Москве, стал для своих братьев и сестер за Араксом родным человеком, радетелем, предотвратил десятки инцидентов, диверсий, акций противостояния, инспирировавшихся спецслужбами СССР и Ирана. Самое замечательное то, что, работая по предельно напряженной программе, он преуспел в изучении истории памятников Южного Азербайджана, проводил встречи с интеллигенцией, даже, выкроив время, доискался потомков великого Мирзы Фатали Ахундова, прожившего детские годы в селении Хамне»...

Во время своей деятельности в Южном Азербайджане как общественный деятель, строитель государства, выдающийся партийный функционер, Азиз Алиев сыграл в общественно политической и культурной жизни наших Южных сонародников направляющую роль, оставил неизгладимый след в их памяти. Около 4000 сотрудников советских организаций и органов госбезопасности, деятелей культуры и литературы, известных в официальных советских государственных верхах под названием «Группы Азиза Алиева», выполнили значимую миссию в Южном Азербайджане, успех которой непосредственно связан с руководством этого выдающегося патриота, и в исторических документах остались именно под именем «Группы Азиза Алиева».

Борьба за высокие идеалы, самоотверженное служение народу, человечеству выдвигает яркую личность, подвижника истории. Эта сте-

зя терниста и крута, не каждому дано выдержать испытания на этой крутизне, и потому из многих и многих тысяч только единицы восходят на вершину и оставляют след в благодарной памяти потомков. Человек покидает мир, но остаются имя и деяния его.

Азиз муаллим остается нашим современником – и в здравоохранении Азербайджана, и в культурной жизни Тебриза, и в возведенных его трудами городах и древних аулах Дагестана. Он – живой и незабываемый образ не только для своих детей и потомков, но и для каждого гражданина суверенного Азербайджана, и для миллионов азербайджанцев, живущих за пределами республики.

В сентябре 1942 года А.М.Алиев был приглашен в Москву, и его рекомендуют на пост Первого секретаря Дагестанского обкома партии. Нам ничего не известно о его встречах с «китами» большевистского ЦК, руководившими гигантской державой, о содержании его бесед при встрече с самим И.В.Сталиным. Но одно ясно, как божий день, что Азиз Мамедкерим оглу Алиев направлялся на арену смертного противоборства, и, несомненно, ни на Кавказе, ни в самом центре не нашлось равной ему альтернативы. (Надо воздать должное и большевистским вождям, - они не назначали людей руководителями мало-мальски значимого ведомства, не уяснив глубоко потенциальные возможности выдвигенца).

Для отражения угрозы оккупации и тяжкого бедствия нужны были мудрость, опыт, компетентность, решительность, доблесть и кровная связь с народом такой личности, как Азиз Алиев! В обществе, основывавшемся на принципе демократического централизма, действительно, «кадры решали все»!

На кавказских рубежах шли не только лишь бои местного значения, здесь решалась дилемма – «быть или не быть» гигантской империи.

В случае успеха фашистских посягателей бакинская нефть переходила в их распоряжение, и на войне, где более всего в истории человечества использовалась тяжелая техника, советскому воинству пришлось противостоять вражеской авиации и танкам... автоматами и винтовками...

Гитлер намеревался взять Баку и его окрестности «живьем».

Вспомним, что Сталин не предпринял никаких шагов во имя спасения родного сына: «Я не меняю солдат на генералов». Стало быть, Баку мог при таких императивах войны превратиться в Сталинград и огонь перекинулся бы на весь Азербайджан.... А до того...

Вспомним жестокую депортацию чеченцев, ингушей, турок-месхетинцев, крымских татар.... Такая же трагедия была у порога всех дагестанских народов, - возможно, уже в сибирской глуши были намечены зоны под бараки.

Нет нужды в дополнительных комментариях к тому, что значило быть руководителем Дагестана в столь судьбоносный и тяжелый час!..

На небе был Аллах, в Москве – Сталин.

И в Дагестане, куда доносился топот коричневого сапога, был Азиз Мамедкеримоглу!

Выдающийся политический деятель современности, прекрасно осведомленный о той сложной исторической обстановке, Гейдар Алиев оценил роль, которую сыграл Азиз Алиев в тот грозный период, в следующих словах: «Скажем откровенно, что в то время Азиз Алиев среди государственных деятелей Азербайджана был одним из нескольких, а может быть единственным человеком с высшим образованием, отличавшимся просвещенностью, богатыми научными знаниями. Все эти качества помогли ему в стабилизации положения в Дагестане за короткий срок, в сплочении народа этой республики во имя обороны Кавказа. Дагестанцы во главе с Азизом Алиевым и вместе с нашей арми-

ей, тогдашней Советской армией выполнили очень большую задачу».

Обратимся к указанию Сталина о назначении А.М.Алиева секретарем Дагестанского обкома ВКП (б).

«Из постановления Государственного Комитета Обороны от 16 сентября 1942 года:

Государственный Комитет Обороны постановляет:

по Дагестанской АССР

1. Освободить колхозы и население высокогорных районов Дагестанской АССР, пострадавших от недорода и засухи, от сельскохозяйственных поставок, от налога за 1942 год и недоимок за прошлые годы.

2. Разрешить СНК Дагестанской АССР отпустить для нужд снабжения женского населения 150 тыс. метров бязи производства Махачкалинской текстильной фабрики. Использовать 5 тыс. тонн зерна для снабжения населения высокогорных районов Дагестанской АССР.

3. Снять с занимаемой должности секретаря областного комитета ВКП (б) тов. Линкуна и откомандировать в распоряжение ЦК ВКП (б).

4. Назначить секретарем Дагестанского областного комитета ВКП (б) тов. Алиева А.М., освободив его от должности секретаря ЦК КП (б) Азербайджана.

Председатель Государственного Комитета Обороны И.Сталин».

Однако во главе имевшихся тяжелых проблем не стояли ни нехватка хлеба, ни налогообложение, ни проблема бязи – даже при всей важности каждого из этих вопросов в отдельности. Главные проблемы были обозначены в первом докладе А.Алиева на новой должности, с которым он выступил на пленуме Дагестанского обкома 23 сентября 1942 года.

Прежде всего, следует указать, что в Кремле немалое беспокойство вызывали очевидные серьезные пробелы в вопросе обороны Дагес-

тана. В течение долгих лет власти с недоверием относились с горским народам с их бунтарским духом. В проводившейся в Дагестане кадровой политике упор делался на вытеснение местных кадров и назначение на ключевые должности русских и армян. Со своей стороны народы Дагестана не питали особого доверия и привязанности к пришлым «вождям», понятия не имевшим об их обычаях и менталитете. Дошло до того, что руководитель автономной республики Н.Линкун боялся не только ездить в аулы, но даже лишний раз выйти из собственного кабинета. Проблема массового дезертирства в Дагестане не раз обсуждалась на заседаниях Политбюро: сановные лица из Кремля, в том числе Берия, то и дело приезжали в Махачкалу и, притворяясь незнающими, спрашивали: «Почему он (Н.Линкун) не ездит в аулы, не встречается с народом?» Впрочем, и сам Берия в свои приезды ни на шаг не отходил от здания обкома...

То, что республика в шаге от катастрофы, было ясно уже и простым людям. Из северных районов, близких к линии фронта, отселялись целые аулы; в них никого, кроме руководящих работников, не оставалось. Да и в городах людей стало меньше.

В первую очередь Азиз Алиев встретился с аксакалами и всесторонне обсудил с ними положение. Он сумел внушить людям веру в то, что врагу не удастся ступить на дагестанскую землю. Значительную роль в успешной организации обороны Дагестана: подъеме психологического настроения народа, снятии недоверия, возникшего по вине центра, сыграло республиканское совещание известных аксакалов и красных партизан, проведенное 27-28 ноября 1942 года. Сразу после совещания аксакалы в сопровождении А.Алиева и других ответственных работников отправились в районы, провели встречи с их населением. Это и переломило

общий настрой в республике. Вновь заработали заводы и фабрики, люди вышли на поля и в сады. Это движение аксакалов Дагестана было затем распространено на весь Кавказ, их влияние использовалось для общей стабилизации положения в регионе, преодоления всеобщего недоверия к центру. Так, в освобожденные от врага районы Кабардино-Балкарии направлялись группы аксакалов, представлявших разные горские народы.

Помимо общей задачи всесторонней помощи фронту и всей стране при удовлетворении минимальных социальных нужд народа перед руководством Дагестана, как и других прифронтовых регионов, во весь рост стояла задача организации обороны. Азиз Алиев не только сумел справиться с решением этих вопросов, но и весьма эффективно работал на постах председателя Махачкалинского комитета обороны, члена военсовета 47-й, а затем 58-й армии, а также военсовета Бакинского округа ПВО.

Благодаря неустанной работе, неиссякаемой энергии и умелому руководству Азиза Мамедкерим оглу Алиева, его последовательной политике, а также человеческим качествам, высокой культуре и интеллекту в республике в короткий срок был достигнут морально-психологический перелом к лучшему. Девиз «Все для фронта, все для победы!» действовал не на словах, а на деле. В республике, включая самые отдаленные горные аулы, была восстановлена социальная справедливость, заработали законы. А главное – жители Дагестана, подобно другим гражданам СССР, поверили в ту непреложную истину, что Победа – единственное условие достойной жизни. Народ, в душе которого беззаветная вера, победить невозможно. Вести о подвигах дагестанских воинов стали приходить не только с ближних участков фронта, но и с отдаленных фронтов. Руководитель республики умудрялся выкраивать часы и для реше-

ния проблем семей военнослужащих, погибших, а также престарелых, немощных. Все должностные лица, проявлявшие безответственное отношение к этим вопросам, немедленно наказывались. В результате имя **Азиза Мамедкерим оглу Алиева** произносилось во всех домах горцев с искренним уважением, хотя в те годы не было телевидения, а во многих районах – радио и газет. Все его указания беспрекословно исполнялись. Республика стала как бы единой многонациональной семьей, а Азиз Алиев был главой этой семьи.

Здесь на память приходит мудрое высказывание Гейдара Алиева: **«Не народ существует ради государства, а государство должно существовать ради народа».** В те годы каждый горец, независимо от национальной принадлежности, сознавал, что страна, которую он защищает, – прежде всего, его страна, и для ее защиты необходимо тесно сплотиться вокруг руководителей. Объем производства в республике неуклонно рос, и даже когда фашисты засылали в труднодоступные горные районы группы диверсантов, жизнь шла своим чередом – шло строительство промышленных предприятий, жилья и других объектов.

В те мрачные годы Азиз Алиев не побоялся принародно заявить о своем позитивном отношении к священной для каждого горца и ненавистной кремлевским сановникам личности шейха Шамиля и его движению. Вот что говорится в воспоминаниях: **«В то время Расул Мамедов написал работу о движении Шамиля, которая была крайне отрицательно воспринята общественностью. Азиз Алиев прочел эту работу и ее автора. Он отозвал Расула Мамедова из армии и назначил министром просвещения».**

Положительная оценка Азизом Алиевым деятельности Шейха Шамиля и возглавлявшегося им движения совпадает с результатами крупных изысканий его современника, выдаю-

щегося азербайджанского философа Гейдара Гусейнова. Не вдаваясь в научные аспекты вопроса, скажем, что высокая оценка движения Шейха Шамиля со стороны советского государственного и партийного деятеля требовала большого мужества и смелости, которые могли бы привести к последствиям весьма печальным и даже трагическим, как это произошло с Гейдаром Гусейновым в 1951 году, на монографию которого обрушился тогдашний «хозяин» республики М.Дж. Багиров...

Один только этот поступок, эта позиция Азиза Алиева, говорящая о высокой образованности, проницательном мышлении и мужестве, ставит его выше всяких похвал, почетных званий и наград!

Будучи патриотом своего народа, Азиз Алиев с величайшей симпатией относился и к дагестанским народам, всемерно помогал подготовке их национальных кадров. Тем большее значение имело постановление «О подготовке и выдвижении кадров из числа местных народов Дагестана», всесторонне обсужденное и принятое на заседании обкома 8 января 1943 года. Принятие и последующее неукоснительное выполнение этого постановления привело к тому, что судьба Дагестана перешла в руки самих дагестанцев.

В результате в течение шести лет, которые А.М.Алиев провел на посту руководителя Дагестана, в республике, до того испытывавшей острую нужду в профессиональных руководителях, было подготовлено немало высококвалифицированных кадров, заложена собственная сильная школа в этой сфере. Эта школа дала сотни руководящих работников, начиная от М.С. Умаханова, долгие годы руководившего Дагестаном после Азиза Алиева, председателя Государственного совета Республики Дагестан М.Магомедова до нынешнего президента республики Муху Алиева, и своей успешной дея-

тельностью они обязаны, прежде всего, инициатору дальновидного курса в кадровой политике.

Минуло 50 лет (А.М.Алиев был отозван на ответственную должность в ЦК КПСС в 1948 году), в течение которых многое изменилось: политический строй, экономические отношения, да и психология людей, моральные ценности. И все же, как в Дагестане, так и в Азербайджане остаются ученики Азиза Мамедкерим оглу Алиева, которые, несмотря ни на что, первейшим своим долгом считают честное, беззаветное и бескорыстное служение родному народу.

Хотя феномен Азиза Алиева все еще не изучен в полной мере, в Дагестане трудно встретить человека, не знающего его имени. Столь широкая всенародная любовь и уважение, передаваемые из поколения в поколение, связаны не только с ролью Азиза Мамедкерим оглу Алиева в организации обороны Дагестана в период Второй мировой войны, но и с его исключительными заслугами в культурном строительстве в республике в те тяжелые годы, в развитии науки, образования, здравоохранения. Мне крепко запомнились слова, произнесенные на торжествах в Махачкале по случаю столетия Азиза Алиева председателем народного меджлиса Дагестана, а ныне – президентом этой автономной республики Муху Алиевым. Муху Гимбатович указал на необходимость детального изучения деятельности лиц, руководивших Дагестаном в период коммунистического режима, чтобы выяснить, каковы заслуги каждого из них перед родной республикой. Он сказал, что поражается масштабам сделанного Азизом Мамедкерим оглу Алиевым для горного края. Несмотря на то, что в военное время от руководителя требовались лишь помощь действующей армии, поддержание экономики и удовлетворение минимальных нужд населения,

А.Алиев не только достойно справлялся с этими нелегкими задачами, но и уделял внимание многим другим областям жизни республики – от подготовки национальных кадров до возрождения науки и культуры, повышения благосостояния народа. Он сумел за короткое время решить многие проблемы, существенные как для того времени, так и для будущего. Благодаря его усилиям был создан Дагестанский филиал Академии наук СССР – Академический центр, начаты серьезные научные исследования в различных областях знаний, в особенности по истории и этнографии Дагестана, изучению языков народов, населяющих республику. Были открыты вузы, средние специальные учебные заведения, повысился общий уровень образования. Дагестанский читатель впервые получил возможность ознакомиться со сборником литературных произведений, созданных на территории республики на различных языках. Он пригласил Гамзата Цадасу с семьей из аула Цада в Махачкалу, выделив ему квартиру из жилого фонда ЦК. Были изданы произведения Махмуда, Етима Эмина, Сулеймана Стальского, Абу-тальба, других писателей, многие произведения фольклора. Именно благодаря инициативе Азиза Алиева была издана первая книга тогда еще молодого Расула Гамзатова, а сам он отправлен в Москву, на учебу в Литературный институт им. Горького. Именно в этом учебном заведении началась известность Расула Гамзатова, он прославил Дагестан на весь мир, но не забыл помощи Азиза Мамедкерим оглу Алиева, называл его «необыкновенный человек, сыгравший большую роль в моей жизни».

В начале 1943 года на основании обращения руководства и коллектива Кумыкского государственного драматического театра обсуждался вопрос о переводе театра в Махачкалу. Азиз Алиев отметил, что хотя эвакуация учреждений и организаций приостановлена,

просьбу деятелей искусства необходимо выполнить. Ознакомившись же с проектом соответствующего постановления, он указал, что перенос театра – это еще не решение проблемы; следует подумать о том, где артисты будут жить. В результате в проект был включен следующий пункт: «Поручить Первому секретарю областного комитета партии тов. Алиеву добиться освобождения четырехэтажного дома № 16 по улице Пушкина». Этот вопрос был упущен из виду при составлении первоначального варианта проекта. А.Алиев решил взять дело под свой личный контроль, понимая, что если оно будет поручено вторым или третьим лицам республики, то на оперативное решение вопросов освобождения целого жилого дома, обеспечения его жильцов квартирами в другом месте, вселения туда артистов рассчитывать не приходится.

Невозможно не поражаться, как руководитель республики в самую тяжелую пору мог выкраивать время для решения проблем деятелей искусства. Ведь обсуждение упомянутого вопроса началось уже после полуночи, когда и руководитель театра вместе с ответственными работниками ЦК перешли в соседнюю комнату для внесения в проект необходимых изменений. В их отсутствие члены бюро обсудили другие вопросы, а затем вернулись к вопросу о театре. Окончательное постановление было принято уже в три часа ночи, после чего бюро продолжило работу.

Тогдашний художественный руководитель Кумыкского государственного драматического театра, народный артист РСФСР Гамид Рустамов в своих воспоминаниях отмечает, что Азиз Мамедкерим оглу Алиев уделял пристальное внимание обогащению репертуара театра, постановке пьес военно-патриотической направленности (он сам читал пьесы, знакомился с их режиссерской трактовкой, вносил

рекомендации, присутствовал на премьерях), укреплению материально-технической базы театра, заботился и о решении бытовых проблем коллектива. Принимая Г.Рустамова в связи с проблемами театра, А.Алиев то и дело был вынужден прервать беседу, ибо по телефону ему передавали тревожные сообщения с фронта, и сам он отдавал различные поручения и указания.

Приведем выдержки из сказанного А.Алиевым Г.Рустамову: «...ВРЕМЯ ТРУДНОЕ - ИДЕТ ВОЙНА. ВСЕ МЫ СТАРАТЕМСЯ РАДИ ПОБЕДЫ. ЛУЧШИЕ СТОРОНЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА РАСКРЫВАЮТСЯ ИМЕННО В ТЯЖЕЛЫЕ ДНИ». Именно благодаря раскрытию этих лучших сторон стали возможны и расцвет культуры дагестанских народов даже в тот тяжелейший период, и защита Дагестана, а с ним и всего Кавказа, от врага.

Мы привели один лишь небольшой эпизод, связанный со вниманием Первого секретаря Дагестанского обкома к Кумыкскому государственному драматическому театру, однако подобных примеров заботы о развитии культуры можно привести бесчисленное множество. Достаточно отметить, что именно благодаря Азизу Алиеву в разгар войны были созданы Русский драматический театр, Буйнакский аварский театр, лакский и даргинский национальные театры, другие профессиональные сценические коллективы. Руководитель республики добился принятия Советом народных комиссаров постановления о переводе аварского театра из четвертой группы во вторую, а азербайджанского и лезгинского театров – в третью группу.

Исключительны заслуги Азиза Алиева и в развитии образования в Дагестане. Одним из важнейших новшеств стало создание условий для получения горскими девочками среднего и

специального образования. Благодаря его усилиям были созданы женский педагогический институт, женское педучилище, медицинский институт, а также НИИ истории и языков, Сельскохозяйственный институт и множество других вузов, сыгравших решающую роль в ликвидации неграмотности и включении женщин в общественную жизнь.

Столь же важные меры были приняты и в сфере здравоохранения – открывались больницы и поликлиники, а также в сфере просвещения: была создана полиграфическая база для выпуска литературы по различным областям науки и культуры, а также детской литературы на языках народов Дагестана. И это – в тот период, когда вся страна стояла лицом к лицу со смертью!

Хотя (во многом из-за ревнивой позиции определенных кругов в советском руководстве) Баку и не получил звания города – героя, всему миру известна исключительная роль в победе над фашизмом, которую сыграли наша столица и Азербайджан в целом. Речь не только о бакинской нефти, о промышленной и сельскохозяйственной продукции, днем и ночью отправлявшейся на фронт. В годы Второй мировой войны Азербайджан потерял более 300 тысяч своих сынов и дочерей, и по масштабу потерь наша республика, принимая во внимание общую численность населения, не уступает Белоруссии, территория которой была оккупирована целиком. Немалые потери понес и Дагестан. Но нас не оккупировали, народы наши не отправили в Сибирь, живы наше национальное самосознание, культура и достоинство. Уже за одно это все мы – и азербайджанцы, и дагестанцы, – склоняя головы перед могилами наших соотечественников, разбросанными на громадных территориях от гор Кавказа до Берлина, с благодарностью поминаем Азиза Мамедкерим оглу Алиева.

В связи с заслугами Сталина при обороне Москвы маршал Жуков сказал о нем: «ОН СОВЕРШИЛ НЕВОЗМОЖНОЕ». Это же с полным основанием можно сказать и о нашем выдающемся соотечественнике. Заслуги Азиза Алиева при обороне Дагестана, успешное прикрытие им прохода к Баку и его нефти, конечно же, следует признать равноценными заслугам Сталина в организации и руководстве обороной Москвы. Этот замечательный человек, чья деятельность в тылу сравнима, пожалуй, лишь с деятельностью Жукова на передовой, который к тому же спас от депортации народы Дагестана, достоин такой же славы и известности не только на Кавказе, но и в других регионах бывшего СССР. Увы, на торжествах по случаю 50-летия Победы над фашизмом имя Азиза Алиева не упоминалось.

СССР был силен не одними только Жуковым, Василевским и другими славными военачальниками, но и многими благородными сынами всех республик, подобными Азизу Мамедкерим оглу Алиеву, и их духовная сплоченность и несгибаемость стали главным неприятным сюрпризом для Гитлера, предопределив его поражение. Это признано не только нацистами, но и всем миром. Впоследствии волюнтаризм и некомпетентность Хрущева стали тормозом наряду со многим другим, и в этом процессе духовного сближения народов породили деструктивные тенденции.

***

Мне довелось принять участие в интереснейших мероприятиях в Дагестане, проведенных на самом высоком уровне. Но те два дня, что я провел в Махачкале, я не забуду никогда: **200-летний юбилей шейха Шамиля и 100-летний юбилей Азиза Алиева!** Это были не только официальные юбилейные торжества – это были народные празднества в подлинном смысле это-

го слова, и в них живо участвовали все народы Дагестана. На церемонии открытия мемориальной доски в Каспийском медицинском училище им. Азиза Алиева, при посещении его дома и улицы, где этот дом находится, на встрече с руководителями республики, просмотре посвященных Азизу Алиеву разделов махачкалинских музеев, и наконец, на главном мероприятии – торжественном вечере в крупнейшем театральном зале столицы Дагестана – на всех лицах читалась радость, чувства почитания и благодарности к памяти великого сына Страны Огней и Края гор.

На открытии мемориальной доски с искренними речами выступили глава исполнительной власти г. Каспийска Руслан Хаджибеков, методист медицинского училища Ровзанат Китинова. Но особый интерес вызвало выступление генерального директора Национального Онкологического центра Азербайджана Джамиля Алиева. Когда мы все вместе шли по улицам Махачкалы, прохожие, указывая на Джамиль-муаллима, шептали друг другу: «Это сын Азиза Алиева», и на лицах их читалась неподдельная радость.

С живейшим интересом были встречены и выступления на торжественном вечере: вступительное слово председателя Государственного совета Республики Дагестан Магомедали Магомадова, обширный доклад первого вице-премьера РД Багауддина Ахмедова, всестороннее выступление Премьер-министра Азербайджана Артура Раси-заде. Выступления народного поэта Дагестана Расула Гамзатова, в судьбе которого Азиз Алиев оставил столь глубокий след, Героя Советского Союза профессора Ризвана Сулейманова, писателя Гамида Султанова, члена Госсовета, главы исполнительной власти г. Дербента Саида Гурбанова, профессора Абуталыба Абилова стали выражением благодарности нашему замечательному соотечест-

веннику и всему азербайджанскому народу.

На этом вечере в культурную жизнь горного края была внесена новая лепта – оглашено постановление правительства Дагестана о создании Дербентского государственного азербайджанского драматического театра. Находясь на посту руководителя Дагестана, Азиз Алиев проявлял к этому очагу нашей культуры такую же заботу, как и к другим национальным театрам. Позже в силу некоторых причин азербайджанский театр был закрыт, и объявление о его восстановлении именно в дни празднования юбилея Азиза Алиева, имеющего неоспоримые заслуги в развитии культуры народов Дагестана, несло в себе символический смысл.

Азиз Мамедкерим оглу Алиев неоднократно избирался депутатом Верховных Советов СССР, Азербайджанской ССР и Дагестанской АССР, членом высших партийных органов. Дважды награждался орденом Ленина, орденом Трудового Красного Знамени, многими другими государственными наградами. Однако, какие бы высокие награды ни присуждались людям выдающимся, они бессильны в полной мере отразить их деятельность и заслуги. Высочайшей наградой для Азиза Мамедкерим оглу Алиева, без сомнения, является беспредельная любовь народов двух соседних стран, а лучшим памятником – все то, что он создал и оставил народам Азербайджана и Дагестана.

Говоря словами нашего общенационального лидера Гейдара Алиева, Азиз Алиев – символ вечной дружбы народов Азербайджана и Дагестана.

***

Азиз Алиев, руководивший Дагестанской Автономной Республикой с 1942 года по 1948 год, сыграл большую роль в жизни всех горцев, безотносительно к их национальной принадлежности, заложил основы нового этапа в их

политической, экономической и культурной жизни. В то же время дагестанский период деятельности выявил его огромный духовно-личностный масштаб как гениально-мудрого и дальновидного руководителя, мощного организатора и незаурядного государственного деятеля. Мы уже приводили высказывание Гейдара Алиева о том исключительном впечатлении, которое производил Азиз Алиев на фоне государственных и партийных фигур тогдашнего Азербайджана. Его столь стремительно восходящая и заслуженная слава вызывала ревнивую реакцию тогдашних партocrats, прежде всего первого секретаря ЦК Мир Джафара Багирова.

Быть может, именно по этой причине в 1948 году Азиз Алиев был отозван в Москву, где год проучился на Высших партийных курсах при Академии общественных наук, работал инспектором в ЦК КПСС.

В 1950 году по посланию М.Дж. Багирова его направляют в Азербайджан и назначают заместителем председателя Совета Министров. Это назначение, по сути, преследовало цель инспирировать ситуацию, удобную для нанесения удара по Азизу Алиеву и было продумано заранее.

Эта большая личность, человек, смолоду вдосталь хлебнувший лиха на своем веку, познавший горечь беженства, всевозможных испытаний, на высоком перевале умудренности вновь столкнулся с роковой опасностью.

Со слов нашего общенационального лидера Гейдара Алиева мы узнаем о том периоде:

«Азиз Алиев рассказывал мне, что чудом спасся от репрессий 1938 года. Его репрессировали впоследствии, в начале 50-х годов. Сняв с работы, назначили директором Института Ортопедии и восстановительной хирургии, но вскоре уволили и с этой должности. Профессора, доктора наук, человека, имевшего столько

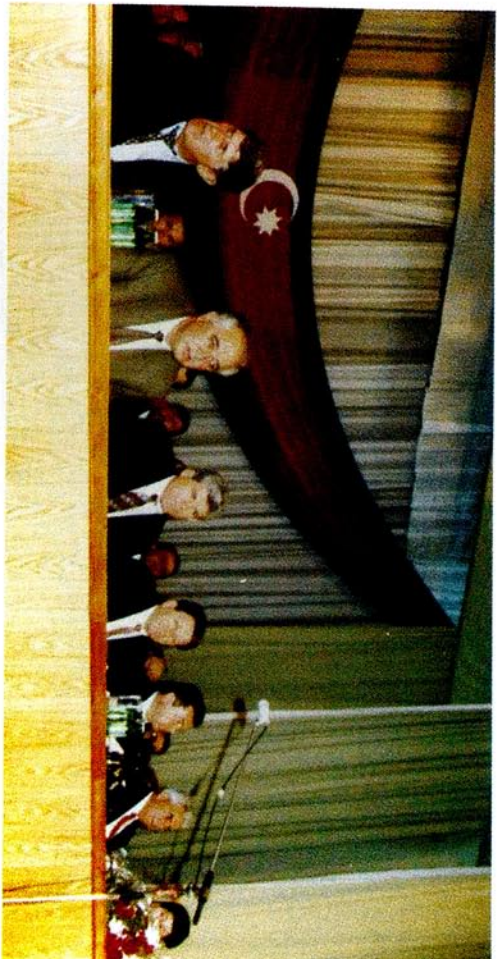
заслуг, назначили заместителем главврача в Сабунчинскую больницу, и там он проработал три года. Это был период репрессий тогдашнего режима, непосредственно претворившихся в жизнь Мир Джафаром Багировым».

Руководя Медицинским Институтом, Азиз Алиев решением Бюро ЦК получает выговор, якобы, за непринятие «серьезных мер» для предотвращения антисоветской пропаганды и национализма. И это необоснованное наказание снимается с него в «урочное время», а главный удар держатся прозапас, на будущее, к 1951 году, когда Азиз Алиев займет пост первого заместителя председателя Совмина. Это был очень важный момент в жизни Азербайджана того периода, - Азиз Мамедкерим оглу Алиев прошедший яркий жизненный путь, накопивший, богатый опыт, снискавший очень высокий авторитет в народе, уже был вполне готов, чтобы руководить правительством Азербайджана, Центральным Комитетом партии. Этого... нельзя было допустить, ибо высокая культура, интеллект, объективность, наконец, патристическое ревнительство А.М.Алиева не соответствовали многим критериям, установленным для первых лиц республики. Для «снятия с повестки» вопроса о конкуренте мало было «строгого выговора», требовалось «убрать» с должности.... Сперва он был направлен директором в НИИ... затем... в Сабунчинскую больницу... заместителем главврача. А «причина»? Тут «припомнили», что его сестра проживает в Иране; «забыли» и об армянской агрессии в 1918-1920 годах, и об изгнанничестве, и о том, что юный Азиз в те годы потерял родителей...

Известные деятели того времени, люди, близко знавшие Азиза Алиева, вспоминают: «Даже после всех этих несправедливых гонений и репрессий ничто в его характере, поведении, в отношении к людям не изменилось». Он жил и работал, как и прежде, с полной отдачей сил, с

оптимистически настроен, вновь вернулся в большую науку, публиковал ценные научные статьи в родном «Азербайджанском медицинском журнале». Чтобы отвлечь внимание общественности от вызвавшего, мягко говоря, недоумение постановления ЦК (в ту пору и во сне не могла присниться соответствующая акция протеста), опальный Азиз Алиев был назначен ректором Института Усовершенствования Врачей. До конца внезапно и безвременно оборвавшейся в 1961 году жизни он посвятил свои силы и знания делу повышения профессионализма медработников, возвращению ученых, специалистов в различных отраслях. **И все продолжали видеть в нем «Скорую помощь», «Логмана-целителя», «Строителя Ази-за», знали и любили его как незаурядную личность, как Азиз муаллима.**

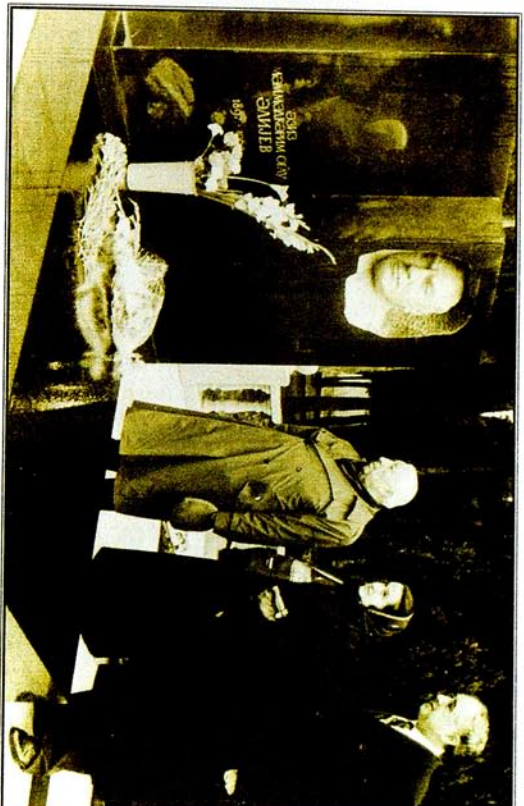
И его блистательная большая жизнь вновь подтвердила ту истину, что **не место красит человека, а человек – занимаемое им место.**

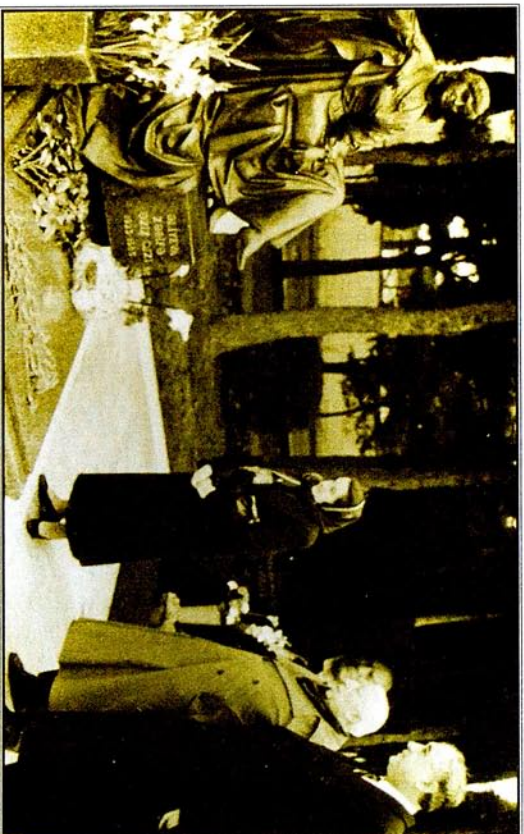
Dağıstanlı gonaqlar Vaki Dövlət Universitetinin professor - müəllim heyəti ilə görüşdə. 14 may 1997-ci il.

Гости из Дагестана на встрече с профессорами и преподавательским составом Бакинского Государственного Университета. 14 мая 1997-й год.

*Əziz Əliyevın məzarı önündə.
Rəsul Həmzəlov, Pərimat xatın, Hidayət Orucov. 1996-cı il.
У могилы Азиза Алиева.
Расул Гамзатов, Памират-ханум, Гидаят Оруджеев. 1996-й год.*

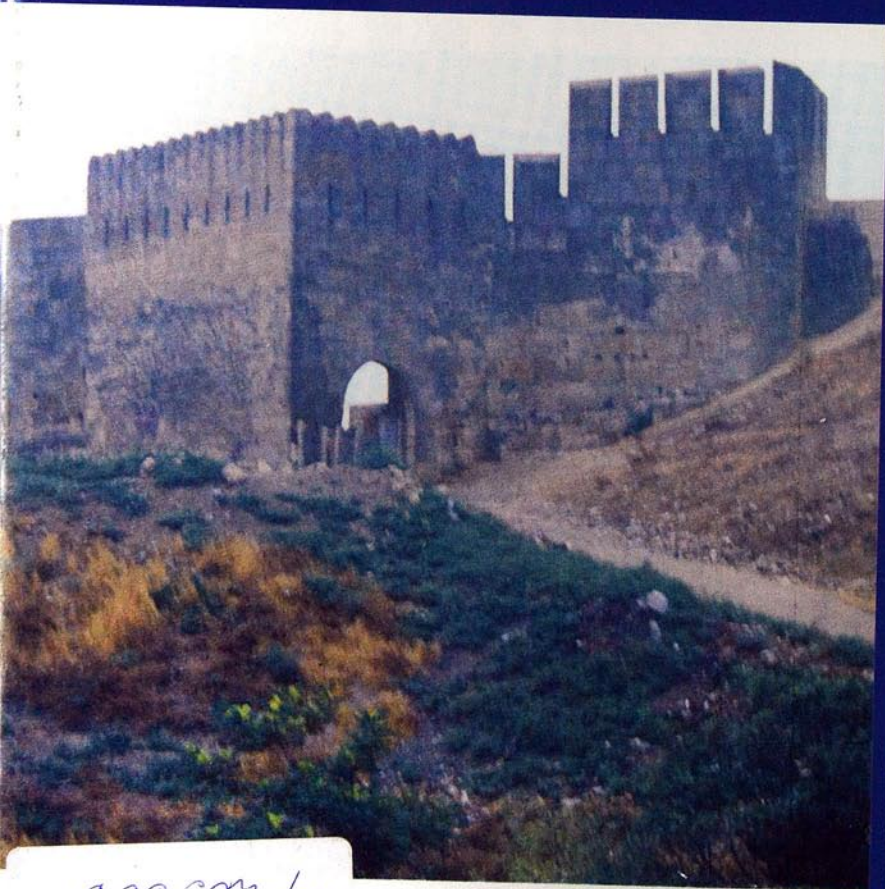
*Zərifə xatın Əliyevanın məzarı önündə.
Pərimat xatın, Rəsul Həmzəlov, Hidayət Orucov. 1996-cı il.
У могилы Зарифы-ханум Алиевой.
Памират-ханум, Расул Гамзатов, Гидаят Оруджеев. 1996-й год.*

ГИДАЯТ

АЗИЗ АЛИЕВ

Гордость
Страны Огней
и края гор

№ 265-335